

Egy szónoklat mint a korszak gondolkodásmódjának tükre

Az Orániai Vilmos és Stuart Mária koronázási szertartásán elhangzott prédikáció*

Bár számos tanulmányban, könyvben olvashatunk az angliai uralkodók koronázási ordójának változásáról,¹ a szertartás menetéről, a ceremónia rítusairól és az ünnepélyes eseményhez kapcsolódó szokásokról, a dicsőséges forradalom során trónra kerülő Orániai Vilmos és Stuart Mária koronázási szertartásán elhangzott prédikációról és uralkodói esküről csupán töredékinformációkkal rendelkezünk. 1688–1689 nemcsak a reformáció folyamatát zárta le Angliában,² hanem a 17. század során lezajló politikai és vallási viták következtében az uralkodói eskü is új formát öltött. A külsőségeiben hagyományosnak látszó koronázási szertartás mögött – amely igyekezett a politikai legitimitás és stabilitás látszatát kelteni³ – megfigyelhető, hogy e különleges „kéturalkodós monarchiában” az uralkodók hatáskörének különbözősége már a koronázási szertartás folyamán megnyilvánult.⁴ Jelen tanulmány célja az, hogy a III. Vilmos és II. Mária koronázási szertartásán elhangzott prédikáció elemzésén keresztül bemutassa, miként gondolkodott a 17. század végén élő ember a politikáról és a kormányzatról, elkülönült-e egymástól a vallási és a világi szféra, és milyen változásokat indukáltak a polgárháborús, vallási vitáktól hangos korszak tapasztalatai. A tanulmány középpontjában álló szónoklat elemzése előtt elengedhetetlen, hogy röviden összefoglalva megismerjük az 1688–1689-ben történt események kiváltó okait és az uralkodóváltás különlegességének mibenlétét.

* Jelen tanulmány a Magyar Ösztöndíj Bizottság támogatásával készült.

1 *Carolyn A. Edie*: The Public Face of Royal Ritual: Sermons, Medals, and Civic Ceremony in Later Stuart Coronations. *Huntington Library Quarterly* 53. (1990) 4. sz. 311–336.; *Roy Strong*: Coronation. A History of Kingship and the British Monarchy. Harper Collins, London, 2005; *Lois G. Schworer*: The Coronation of William and Mary, April 11, 1689. In: *The Revolution of 1688–1689. Changing Perspectives*. Ed. Lois G. Schworer. Cambridge University Press, Cambridge, 2003. 107–130. A koronázási ordo és a koronázási eskü középkori történetére ld.: *P. L. Ward*: The Coronation Ceremony in Medieval England. *Speculum* 14. (1939) 2. sz. 160–178.; *Henry Gerald Richardson*: The English Coronation Oath. *Speculum* 24. (1949) 1. sz. 44–75.

2 *Encyclopedia of British Writers: 16th, 17th, and 18th Centuries*. Ed. Alan Hager. Facts on File, New York, 2005. (Facts on File Library of World Literature) IX.

3 *Schworer, L. G.*: i. m. 125.

4 Ld. a 98. jegyzetben írottakat!

A dicsőséges forradalom

A dicsőséges forradalom néven ismert uralkodóváltást, amely során II. Jakobot veje, Vilmos és lánya, Mária váltotta a trónon, alapvetően II. Jakab (1685–1688) intézkedései váltották ki. Az eskütörvény (*Test Act*, 1673), amely minden hivatalviselőtől megkövetelte, hogy anglikán szertartás szerinti úrvacsoravételen vegyen részt, ismerje el az uralkodó egyházfőségét és utasítsa el az átlényegülés tanát – melyek összeegyeztethetetlenek voltak a katolikus egyház tanításával –, a katolikusokat kizárta a hivatalviselésből, a törvény ismételt kiadása (1678) pedig már a parlamenti politizálásban való részvételüket is megakadályozta.⁵ A felnőttként katolizáló uralkodónak nem tetszettek e korlátozások, és biztosítani kívánta a katolikusoknak vallásuk szabad gyakorlását és a politikai életben való részvétel lehetőségét.⁶ A fenti ügy előmozdításán fáradozó király a hadsereg tisztikarába katolikus személyeket nevezett ki, a parlament összetételét saját tetszése szerint állította össze, betiltotta a katolikusellenes prédikációkat, támogatta a katolikus irodalom kiadását, szembekerült London püspökével, és az anglikán oktatási monopólium szimbólumának tekintett oxfordi kollégium, a Magdalen College élére katolikus vezetőt nevezett ki.⁷ Felmentő (*dispensing power*) és felfüggesztő (*suspending power*) hatalmát széleskörűen gyakorolta: az előbbivel egyes személyeket mentesíthetett a hatályos jog alól, az utóbbi egy adott törvény ideiglenes hatályon kívül helyezését jelentette. A *Declaration of Indulgence* (Engedékenységi nyilatkozat, 1687, 1688) kihirdetését, amely általános érvénnyel felfüggesztette (volna) a korábbi eskütörvények érvényét, a canterburyi érsek hat másik püspökkel együtt megtagadta, s bár Jakab a Towerbe záratta őket, a per után kiszabadulhattak.⁸ Jakab intézkedései alattvalóinak egyre szélesebb körű ellenállását váltották ki, mivel azokat az anglikán egyház elleni nyílt támadásnak tekintették.⁹ Az uralkodó politikájának bukása elkerülhetetlen volt, mivel a többségében anglikán ország nem tolerálta a katolicizmus pozícióinak erősítését.¹⁰

A katolikus monarchia visszaállításának veszélyét Jakab fiának, Jakab Edwardnak születése tetőzte be (1688. június), s a katolikus dinasztia létrejöttének esélye egy táborba sodorta és egyesítette a korábbi ellenfeleket, a whigeket és a torykat.¹¹ Hét vezető protestáns politikus levelet írt Orániai Vilmosnak, Jakab vejének, hogy segítsen nekik meggyőzni királyukat politikájának megváltoztatásáról,¹² bár Vilmos maga is hozzájárult a meghívás kieszközléséhez. Hollandia helytartója

5 Barry Coward: *The Stuart Age, England, 1603–1714*. Longman, London–New York, 1994. 2nd Edition. 310., 328.

6 Uo. 336.

7 Uo. 336–341.

8 Uo. 336–341.; *Borus György*: *Az angol–holland forradalom háttere, 1660–1690*. Akadémiai, Bp., 2007. 142–143.

9 Coward, B.: i. m. 341.

10 A 17. század második felében Anglia lakosságának kevesebb mint 5%-a volt katolikus. Uo. 315.

11 Uo. 341.

12 *Hahner Péter*: *A régi rend alkonya. Egyetemes történet, 1648–1815*. Panem, Bp., 2006. 167.

ugyanis 1688 áprilisában kijelentette az őt meglátogató Edward Russellnek (a meghívólevél egyik aláírója) és Arthur Herbertnek, hogy ha néhány magas rangú és tekintélyes személy, akik saját maguk és más, bennük bízó társaik nevében cselekedve meghívják őt a nemzet és vallásuk megmentésére, úgy gondolja, szeptember végére készen állna az indulásra.¹³ Bár ténylegesen meghívták Vilmost Angliába, a levelet aláíró hét főembernek semmiféle testülettől nem volt erre felhatalmazása, így valójában felségárulást követtek el.¹⁴ A levélben nem volt szó arról, hogy Hollandia helytartója Anglia trónjára kerülhet, és arról sem, hogy Jakabot le kívánnák taszítani a trónról, előbbi azért valósulhatott meg mégis, mert Jakab sem tárgyalást, sem ütközetet nem vállalt az 1688 novemberében Anglia partjaihoz érkező Vilmos-sal.¹⁵ Az uralkodó ehelyett Franciaországba menekült, ahol családja már várta, így de facto szabaddá vált az út a trón betöltésére. Bár Jakabnak, Jakab Edwardnak és Vilmos feleségének, Máriának is erősebb jogcíme volt az angol trónra, mint Vilmosnak, az előbbi kettő katolikus volta összeegyeztethetetlen volt az angol állam érdekeivel, Mária pedig csak társuralkodó lehetett, mivel Vilmos kinyilvánította, hogy királynői felesége mellett nem kíván másodlagos szerepet betölteni.¹⁶ A gyűlés végül Vilmosnak és Máriának mint társuralkodóknak ajánlotta fel a trónt úgy, hogy a végrehajtó hatalmat csakis Vilmos gyakorolhatta kettejük nevében, s ezt a feltételt a *Bill of Rights*-ban is rögzítették.¹⁷

Röviden összefoglalva, egy különleges körülmények között lezajló uralkodóváltásról van szó, amely egy „kéturalkodós monarchiát”¹⁸ hozott létre, amire korábban nem volt példa. Különlegessége volt az új kormányzatnak az is, hogy a királyok isteni jogalapját¹⁹ valló országban úgy került trónra az új uralkodó, hogy

13 „... that if he was invited by some men of the best interest, and the most valued in their nation, who should both in their own name, and in the name of others who trusted them, invite him to come and rescue the nation and religion, he believed he could be ready by the end of September to come over.” Burnet írását idézi John Miller: *The Life and Times of William and Mary*. Weidenfeld and Nicolson, London, 1974. 85.

14 Coward, B.: i. m. 342.

15 Uo. 342.; Borus Gy.: i. m. 145–146.

16 Coward, B.: i. m. 356–359.

17 „... the said prince and princess, during their lives and the life of the survivor to them, and that the sole and full exercise of the regal power be only in and executed by the said prince of Orange in the name of the said prince and princess during their joint lives, ...”. <http://www.australianpolitics.com/democracy/documents/bill-of-rights.shtml>. A hozzáférés ideje: 2011 június.

18 W. A. Speck: *William – and Mary? In: The Revolution of 1688–1689* i. m. 131–146., 133.

19 A királyok isteni jogalapja szerint a monarchia Istentől rendelt, és egyben a legjobb kormányzati forma, melyben az uralkodó hatalma közvetlenül Istentől származik. Az öröklés rendjét az elsőszülöttség (primogenitúra) határozza meg, ám ennek ellenére az uralkodó hatalma közvetlen isteni kijelölésen alapszik. Az uralkodó felelősséggel tartozik népe kormányzásáért, de az isteni megbízás miatt csakis Istennek tartozik elszámolással, azaz nem teheti őt le semmiféle belső vagy külső hatalom, és tilos vele szemben az aktív ellenállás. Az uralkodó parancsait mindaddig teljesíteni kell, amíg azok nem ütköznek Isten törvényeibe, de ebben az esetben sem szabad ellene támadni, mivel az uralkodó hatalma szent jelleggel bír, és maga az uralkodó hasonlít Istenhez. *Sashalmi Endre: Abszolutizmus és isteni jogalap*. In: *Kiss Gergely–Radó Bálint–Sashalmi Endre: Abszolutizmus és isteni jogalap*. Szöveggyűjtemény. METEM, Bp., 2006. (METEM Könyvek) 35. Bár a Tudor-korban az isteni jogalap még azt jelentette, hogy „az Isten által kijelölt király az volt, akit a közösség elfogadott királyának”, a 17. század elejére ez az elv

az említett legitimációs elv megsérült, mivel az előző király még nem távozott az élők sorából, és ráadásul az új uralkodót nem fűzte egyenes ági vérségi kapcsolat elődjéhez. A király természetes teste és politikai teste²⁰ is „ép” volt, az uralkodóváltás mégis azért volt szükséges és lehetséges, mert II. Jakab nem a közjót szem előtt tartva kormányzott, és Vilmos megjelenésekor – aki kormányzásra és harcra készen érkezett Angliába – elmenekült az országból. Mivel az isteni jogalapnak nem volt kikezdhethetlen eleme az öröklési jogban való hit,²¹ ez lehetőséget adott az anglikán egyház számára, hogy a dicsőséges forradalom kihívására választ adjon, tehát az egyház és az angol nép számára kedvező, trónutódlásban bekövetkezett változás legitim voltát igazolja. Az isteni jogalap elmélete tehát viszonylag rugalmasnak mutatkozott, és a trónutódlás tényleges menetéhez igazodva módosult a tartalma, melyben a nép általános jóléte (*salus populi*) sokkal fontosabbnak bizonyult az uralkodó trónra való jogcímének, a primogenitúrának az érvényesítésénél.²² I. Jakab trónra kerülésekor az isteni jogalap magában foglalta a leszármazás elvét,²³ ellentétben a Tudor-kori felfogással. A 17. század végére viszont ez az elv háttérbe szorult, és a gondviselő Isten szerepe vált meghatározóvá (a „Gondviselés isteni jogalapja”), aki tetszése szerint közbeléphet, és trónra emelheti az általa uralkodásra alkalmasnak talált személyt, anélkül hogy tekintettel lenne a dinasztia soron következő tagjára.²⁴

A „dicsőséges forradalom” (*glorious revolution*) néven ismert uralkodóváltás „forradalom” volta csakis a kortárs szóhasználat megértésével fogható fel helyesen. A 17. században ugyanis az angol *revolution* (a latin *revolutio*, körforgás jelentésű szóból származik) szó még nem a múlttal való gyökeres szakítást fejezte ki, hanem egy korábbi állapot helyreállítását, ez esetben pedig azt jelentette, hogy a dolgok visszatértek a régi kerékvágásba, amikor a király a parlamenttel együtt kormányoz és megvédi az anglikán egyházat.²⁵

módosult, mégpedig úgy, hogy „Isten választása a születésben nyilvánult meg”. *Francis Herry Hinsley: Sovereignty*. Cambridge University Press, Cambridge, 1986. 33.

20 A királynak ugyanis a Tudor-korból örökölt politikai teológia szerint két teste van: egy természetes teste és egy politikai teste. Előbbi teste halandó, utóbbi azonban nem látható, és nem tapintható, magában foglalja az államvezetést és a kormányzatot, mely test a nép kormányzatára, valamint a közjő előmozdítására jött létre. Ez a test egyáltalán nincs kitéve az idő múlásával járó következményeknek, miként más, a természetből fakadó tökéletlenségeknek sem. *Ernst H. Kantorowicz: The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1957. 7.

21 *Howard Nenner: The Right to be King. The Succession to the Crown off England, 1603–1714*. Macmillan, London, 1995. 3. Ld. erről részletesen *Nenner, H.*: i. m. vonatkozó részeit.

22 Uo. 216.

23 Uo. 3.

24 *Gerald M. Straka: Anglican Reaction to the Revolution of 1688*. University of Wisconsin Press, Madison, 1962. 80., 131.; *Pálffy Margit: A dicsőséges forradalom legitimálása a Gondviselés isteni jogalapja szerint* – William Sherlock röpirata. *Világtörténet* 29. (2007) 1–2. sz. 81–83.

25 *Vernon F. Snow: The Concept of Revolution in Seventeenth-Century England*. *The Historical Journal* 5. (1962) 2. sz. 167–169.

A 17. századi szónoklatok és a dicsőséges forradalom mint szabadulás

A 17. század politikai gondolkodóit két kérdés foglalkoztatta leginkább: az egyik a hatalom eredete és természete, a másik a hatalom gyakorlásának leghatásosabb módja, azaz a kormányzók és a kormányzottak megfelelő viszonya.²⁶ A 17. és még a 18. század jelentős részében is összefonódott egymással a vallás és a politika, a szent és a profán dolgok akkor még nem különültek el egymástól, és a szószék a vallásos tanításon messze túlmutató médiumnak számított.²⁷ A Stuart-uralkodók országaiban négy jelentős nemzeti évfordulót tartottak számon, amely ünnepeken állami szónoklatok hangzottak el. Január 30-án az 1649-es királygyilkosság miatt tartottak kollektív bűnbánatot, május 29-én a Lord Clarendon által „nagy lázadás”-nak nevezett felfordulás (az 1640-ben kezdődő események) megszűnéséért és az 1660-ban történt restaurációért adtak hálát, november 5-én pedig két esemény évfordulóját ünnepelték: egyrészt az 1605-ös puszkaporos összekövés leleplezését, másrészt az 1688–1689-ben történt dicsőséges forradalmat. Az említett eseményeken kívül az éppen regnáló uralkodó koronázásának évfordulójáról is minden évben megemlékeztek.²⁸

A lelkesektől, akik gyakran aktívan politizáltak és politikaelmélettel is foglalkoztak, az állam szolgálatában végzett kötelességükként elvárták, hogy politikai fogalmakról és értékekről is beszéljenek.²⁹ Helen Randall rámutatott, hogy számos szónoklat valójában álruhába bújtatott politikai pamflet vagy értekezés volt.³⁰ A hallgatóság elvárta a megfelelő politikai szónokoktól, hogy összhangban a vallás és a politika szükségszerű egységének kora újkori fogalmával, a politikai értékekről saját nevükben beszéljenek és megfelelő szentírási szöveghelyekre vezessék vissza azokat.³¹ Pasi Ihalainen, aki több mint négyszáz darab, 1685–1772 között elhangzó angol, holland és svéd szónoklatot vizsgált meg a protestáns népek nemzetfogalmának alakulása és változásának feltárása érdekében, arra a következtetésre jutott kutatásai során, hogy a legtöbb szónoklat inkább szólt politikaelmületről,

26 Kontler László: Politikaelmélet, dicsőséges forradalom és alkotmányos rendezés 1688–1689-ben. In: Tanulmányok a XVI–XVII. századi egyetemes történelem köréből. Szerk. Mikes Tünde–Kontler László. ELTE, Bp., 1984. 84.

27 Pasi Ihalainen: Protestant Nations Redefined: Changing Perceptions of National Identity in the Rhetoric of the English, Dutch and Swedish Public Churches, 1685–1772. Brill, Leiden–Boston, 2005. 25. A kötetet Sashalmi Endre ismertette magyarul a *Klió* 2008. évi 4. számában (42–45).

28 Uo. 31.

29 Uo. 25. Részben ezen elvárásnak és a saját eskütételének igazolására, valamint az 1688–1689-ben történt események isteni jóváhagyással való megtörténének igazolására írta William Sherlock az alattvalói engedelmességről szóló pamfletjét, amely a Gondviselés isteni jogalapjának nevezett elmélet kifejtésének kitűnő példája. Ld. erre részletesen Pálffy M.: i. m.. William Sherlock (1639/1640–1707) teológus, prédikátor, polemista, 1681-től a londoni Szent Pál-katedrális lelkeseként tevékenykedett. A dicsőséges forradalom során trónra kerülő Orániai Vilmos hatalmának legitimitását kétségbe vonta, megtagadta az eskütételt, később azonban elismerte uralmát. www.oxforddnb.com. A hozzáférés ideje: 2011 június.

30 Idézi: Ihalainen, P.: i. m. 26.

31 Uo. 32.

mint tiszta teológiáról.³² James Caudle szerint a szónoklást „tömegmédiium”-nak is nevezhetnénk, mivel az a politikai oktatás leghatékonyabb formájának számított a korszakban.³³

A reformációnak köszönhetően igen széles körben vált elterjedtté a bibliahasználat Angliában, és a választott nép története megkönnyítette a bibliai nyelvezetnek a nemzeti identitásba való beépülését is.³⁴ A Szentírás nemcsak a vallási, de a politikai érvelésben is kézikönyvként funkcionálhatott,³⁵ és a politikai propagandának is ideális forrása volt, mivel a kora újkori tanító jellegű gondolkodás az összehasonlítás módszerét és az analógiák használatát tekintette a tanulás és megértés leghatékonyabb eszközének. A Biblia használhatósága és hasznossága különleges elismertségén, általános hozzáférhetőségén, valamint azon alapult, hogy széles körben alkalmazható jelentéseivel különböző kontextusokban is idézhető volt. Az Ószövetség könyvei egyre fontosabb szerepet kaptak a protestánsok politikai nyelvezetében, különösen a választott nép története és szabadulásai kaptak meghatározó szerepet a nemzetről szóló beszédekben, háttérbe szorítva az Újszövetség általános tanítását.³⁶ A bibliai párhuzamokat különösen szívesen fogadta a szónoklatok hallgatósága, mivel az összehasonlítást úgy értelmezték, hogy a Biblia örök igazsága és közösségük története összekapcsolódik.³⁷

A dicsőséges forradalmat követően jelentősen megnövekedett az állami szónoklatokban azon párhuzamok száma, amelyben a szónokok az angol népet az ősi Izrael választott népéhez hasonlították, ezáltal párhuzamot vontak saját népük és a zsidó nép története között.³⁸ Kiemelték, hogy Isten különös gondoskodásának örvendenek, és országuk kedvező státusáról anélkül beszéltek, hogy a két nép között etnikai rokonságról tettek volna említést, vagy az angol nép a „választott nép” titulust követelte volna magának.³⁹ Gilbert Burnet,⁴⁰ William

32 Uo. 32.

33 Uo. 32.

34 Uo. 87.

35 Kiváló példája ennek Jacques-Bénigne Bossuet-nek az abszolutizmus elméletével foglalkozó munkája, aki művének a *Politika a Szentírás szavai* szerint címet adta.

36 *Ihalainen, P.*: i. m. 88–89.

37 A különböző protestáns országokban (Svédország, Hollandia, Anglia) a zsidó néppel való párhuzamokat a politikai identitás, ezen belül pedig a nemzeti identitás megalkotásának eszközeként is használták. Uo. 89.

38 Uo. 87.

39 Uo. 87.

40 Gilbert Burnet (1643–1715) skót származású anglikán lelkész, püspök és történétíró. Memoárt kezdett írni, ami végül történetírói munkává alakult, s korának eseményeit mutatja be (*History of His Own Time*. I–II. Vol., 1724, 1734). 1684. november 5-i prédikációjában patrónusa kérésére, de saját akarata ellenére a katolikusokat támadó hangon beszélt, emiatt száműzték; megfordult Itáliában, a Német-római Birodalomban, Svájcban és végül Hollandiában telepedett le. Jelentős szerepe volt Orániai Vilmos angliai expedíciójának előkészítésében, röpirataiban II. Jakab politikáját támadta, Vilmostal és Máriával együtt tért vissza Angliába, nyilatkozatukat ő fordította angol nyelvre. Az új uralkodópár bizalmasaként személyes tanácsokkal is szolgálta őket, a forradalom védelmében 1688-ban publikálta a legfelsőbb hatalomnak való alávetés mértékéről írt értekezését (*An Inquiry into the Measures of Submission to the Supreme Authority*). 1689-ben Salisbury püspökévé szentelték. <http://www.ourcivilisation.com/smartboard/shop/burnetg/about.htm>. A hozzáférés ideje: 2011 szeptembere; *Miller, J.*: i. m. 80–82.

Sherlock⁴¹ és William Lloyd⁴² prédikációiban számos példát találhatunk a közel-múlt eseményének szabadulásként való értelmezésére, melyet az isteni gondviselés irányított.⁴³ Burnet a forradalmat követően egyik szónoklatában azt állította, hogy Anglia „az Ég különös befolyása alatt áll”,⁴⁴ a forradalom első évfordulóján pedig ekképp szólt Anglia kivételes státusáról: „Egyetlen nemzet sem részesült az áldások ily csodálatos sorozatából, ami a világ összes nemzetétől megkülönbözteti őket [az angolokat], valamint Isten az ő hatalmának és nagyságának látható bizonyítékait adta nekik (...) akár a zsidóknak korábban.”⁴⁵ Bár egyetlen Izrael volt, Ihalainen véleménye szerint a 17. század végi Anglia népe minden más nemzetnél jobban hasonlított az Isten oltalmának és vezetésének örvendő zsidó néphez.⁴⁶ A retorika, amint azt Lloyd esete mutatja, alkalmanként Újszövetségből vett ígéren alapult. Lloyd a dicsőséges forradalmat „feltámadásunk napjának” (*the day of our Resurrection*) nevezte.⁴⁷ Az angol nemzeti identitás kialakításában tehát jelentős szerepet kapott a zsidó néppel való párhuzamok alkalmazása, és ebben William Lloyd ment a legmesszebbre: a dicsőséges forradalmat ő tökéletes szabadításként interpretálta, és a zsidóságnak Egyiptomból való szabadulásához hasonlította.⁴⁸ Az eseménytörténet és a szónoklatok általános jellemzőinek ismertetése után térjünk rá a tanulmány fókuszában álló forrás ismertetésére, elemzésére!

Életéről ld. *Thomas Elliot Simpson Clarke–Helen Charlotte Foxcroft: A life of Gilbert Burnet, bishop of Salisbury.* Cambridge University Press, Cambridge, 1907.

41 Ld. a 29. jegyzetet!

42 William Lloyd (1627–1717) St. Asaph, Lichfield, Coventry és Worcester püspöke. II. Jakab katolikusokat támogató politikájának fáradszóró ellenzője, és egyike volt a hét püspöknek, akik megtagadták az Engedékenységi nyilatkozat (Declaration of Indulgence, 1688) kihirdetését, és emiatt árulással vádolták, de végül felmentették őket. http://encyclopedia.jrank.org/LEO_LOB/LLOYD_WILLIAM_16271717_.html. A hozzáférés ideje: 2011 júliusa.

43 Ihalainen, P.: i. m. 99.

44 *Gilbert Burnet: A Sermon Preached before the House of Commons, On the 31st of January, 1688. Being the Thanksgiving-Day For the Deliverance of this Kingdom from Popery and Arbitrary Power, By his Highness the Prince of Orange's Means.* London, 1689. 31. [Egy szónoklat, amely a Közösségek Háza tagjai előtt hangzott el 1688. január 31-én, amely nap a hálaadás e királyságnak a pápaságtól és az önkényuralomtól való megszabadulása miatt, az Orániai hercegnek köszönhetően]; „...we are under a special influence of Heaven...”

45 *Gilbert Burnet: A Sermon Preached before the House of Peers in the Abbey of Westminster, On the 5th of November, 1689. Being Gun-Powder Treason-Day, As Likewise The Day of His Majesties Landing in England.* London, 1689. 2. [Egy szónoklat, amely a parlament felsőháza előtt hangzott el a Westminster apátságban 1689. november 5-én, amely nap a puszkaporos összeesküvés és egyben Ófelsége angliai partraszállásának napja]; „No Nation had ever such a wonderful series of Blessings, that did so distinguish them from all the World round about them, and gave them such signal Evidences of God's Power and Greatness [...] as the Jews had.”

46 Ihalainen, P.: i. m. 100.

47 *William Lloyd: A Sermon Preached before Their Majesties At Whitehall, On the Fifth day of November, 1689. Being the Anniversary-Day of Thanksgiving For that Great Deliverance From the Gunpowder-Treason, And also the Day of His Majesties Happy Landing in England.* London, 1689. 32. [Egy szónoklat, mely Ófelségeik előtt a Whitehallban hangzott el 1689. november 5-én, mivel e nap a puszkaporos összeesküvés nagyszerű leleplezésének és Ófelsége Angliába érkezésének évfordulója miatti hálaadásé.]

48 Ihalainen, P.: i. m. 101.; „Perfect decisive Deliverance; such as that of Israel was from Egyptians.” Lloyd, W.: i. m. 32.

A kormányzat szükségszerűsége és a jó kormányzó képe Burnet koronázási szónoklatában

A leendő uralkodók hatalommal való felruházásához számos rítus kapcsolódott, amelyeket már a 10. századtól fennmaradó angol koronázási ordók elbeszélése alapján ismerünk, s bár az évszázadok során történtek bizonyos változások a ceremónia rendjében, az uralkodói eskü, a felkenés, a hatalmi jelképek átadása (investitúra) és a szentmise (később istentisztelet) a szertartás állandó részeinek tekinthetők.⁴⁹ Az Orániai Vilmos és Stuart Mária koronázási szertartásán, 1689. április 11-én elhangzott prédikáció Gilbert Burnet⁵⁰ (1643–1715) nevéhez fűződik, akit a hagyomány szerint maga a király választott ki püspökei közül.⁵¹ A mű vezérfonalául egy, Sámuel II. könyvéből vett gondolatot választott a szerző, amely a nyomtatásban megjelent prédikáció első oldalán a főszöveg előtti részén elkülönítve is, mintegy mottóként olvasható. *„Izrael Istene mondotta, Izrael közsiklája így szólt hozzám: annak, aki az emberek felett uralkodik, igazságosnak kell lennie és istenfélelemben kell kormányoznia, s olyannak kell lennie, mint a felkelő nap reggeli fénye, mint a felhőtlen reggel, s mint a zsenge fű, mely a nap sugarától eső után sarjad a földön.”*⁵² (2Sám 23, 3–4.)

Amint azt a fenti versek előrevetítik, e szónoklat a dicsőséges forradalmat ünnepli, mégis több ennél: magyarázza a forradalomban érvényesülő politikai elveket, ezáltal pedig egyrészt elítéli Jakab tetteit, másrészt buzdítja és figyelmezteti az új uralkodókat.⁵³ A fenti bibliai szöveg tömören összefoglalva tartalmazza a prédikáció későbbiekben kifejtett lényegét: az uralkodónak igazságosan kell kormányoznia és istenfélelemben uralkodnia népe felett.⁵⁴ A főszöveg tehát e gondolati alapvetés után bontakozik ki, kezdetben főként teológiai tartalommal és általános elvek ismertetésével. Burnet arról beszél, hogy az ember Isten képmására teremtett, s az isteni természet és tökéletesség mértékének az egyes embereken való megmutatkozása jelzi a nekik járó tisztelet mértékét, ám van egy másik aspektus, amely az istenséghez való hasonlóságot mutatja, és sajátos szépséget takar, ez pedig az, ami az igazságosságban és a jóságban rejlik.⁵⁵

49 Jelen tanulmányban nem tekintem feladatommak az egyes rítusok jelentésének magyarázatát, sem azok változását, ld. erről részletesen például Strong könyvének vonatkozó részeit: Strong, R.: i. m.

50 Ld. a 40. jegyzetet!

51 Edie, C. A.: i. m. 312.

52 Burnet, G.: A Sermon Preached... On the 5th of November, i. m. 5. *„The God of Israel said, The Rock of Israel spake to me: He that ruleth over men, must be just, ruling in the fear of the Lord And he shall be as the light of the morning, when the Sun riseth; even a morning without clouds; as the tender grass springing out of the earth by clear shining after rain.”* 2 Sam. XXIII. 3, 4.

53 Edie, C. A.: i. m. 322.

54 Richard F. Hardin: Civil idolatry. Desacralizing and Monarchy in Spenser, Shakespeare, and Milton. Associated University Presses, Massachusetts–London, 1992. 202–203.

55 Gilbert Burnet: A Sermon Preached at the Coronation of William III. and Mary II. King and Queen of England, — France, and Ireland, Defenders of the Faith; in the Abby Church of Westminster, April 11. 1689. London, 1689, 5. [Egy szónoklat, amely III. Vilmos és II. Mária, Anglia, Franciaország és Írország királyának és királynőjének, a hit védelmezőinek koronázásakor hangzott el a Westminster apátság templomában, 1689. április 11-én]; *„It is the peculiar glory of Humane Nature, that Man is made after*

A szónoklat teológiai tartalmú bevezetése után igen korán megjelenik Burnet-nek a politikai hatalomról és a kormányzóról való eszmefuttatása, mely végigvonul az egész prédikáció szövegén. Azt állítja, hogy az emberek utálatának és félelmének legjogosabb tárgya a jóság nélküli hatalom(gyakorlás).⁵⁶ Azok, akik magas méltóságra emeltettek, még inkább felelősek Isten és az emberek előtt, és nem pusztán azokért a rossz dolgokért, amelyeket ők maguk megtettek vagy az ő nevükben cselekedtek mások, netán másoknak rossz példát mutattak, hanem mindazokért a jó dolgokért is, amelyeket ugyan megtehettek volna, de azokat végül elmulasztották.⁵⁷ Felidézve a prédikáció elejére tűzött ószövetségi idézetet, a szónok a kormányzatról szól, melynek igazi mértékét az igazságosság és az istenfélelem szabja meg. Két különböző kifejezés használatával a szónok kiemeli, hogy a kormányzat uralom (*Rule*), de nem kizárólagos tulajdon (*Absolute Dominion*), vagyis az emberek feletti uralom nem hasonlítható az állatok feletti irányítás jellegéhez. Röviden összefoglalva: szabad és ésszerű a teremtmények kormányzása, akiknek valóban szükségük van a vezetésre, de nem szabad, hogy a hatalom ereje és súlya által megtöressenek.⁵⁸

A kormányzat létének szükségességéről, amely az emberek esetében indokolt, az állatok esetében azonban nem, Thomas Hobbes és Aquinói Szent Tamás is kifejtette gondolatait. Aquinói Szent Tamás szerint mivel az emberek egymásra vannak utalva, és társaikkal együtt kell élniük, szükségszerű, hogy kialakuljon egy kormányzat, amely azonos cél, a közjó (*bonum commune*) elérése felé vezeti őket. Az állatok esetében a közhatalom kialakulása azért nem szükséges, mivel nekik nem kell együtt élniük (közösségben), és számos tényező van, amellyel meg tudják védeni magukat a káros környezeti hatásoktól és az ellenséges támadástól (például karmok, bunda, barlang, ravaszság).⁵⁹ Amikor Aquinói azt állítja, hogy az ember természeténél fogva állami (politikai) életre hivatott élőlény, lényegében Arisztotelész nézeteit hangoztatja, tehát azt, hogy az ember számára természetes a közösségben való élet,⁶⁰ ellentétben az állatokkal, amelyek nem képesek társas együttélésre.⁶¹

the Image of God: and therefore the distinction of Honour among Men, ought to be taken from the Characters of the Divine Nature and Perfections that appear in them. (...) there is another resemblance of the Divinity which has a more peculiar beauty in it, that consists in Justice and Goodness." (A továbbiakban: Burnet, G.: Coronation Sermon i. m.)

56 Uo. 5. „Power without Goodness is the justest Object of mens fear and aversion”.

57 Uo. 5–6. „Those who are raised up to a high Eminence of Dignity, are so much the more accountable both to God and man, not only for alle the Ill which either they themselves, or others acting in their Name, or by their Example may have done, but likewise for all the Good which they might have done but did not.”

58 Uo. 6–7. „Here are the true measures of Government, it is a Rule, and not an Absolute Dominion; it is a Rule over men, and not a Power, like that which we have over Beasts. In a word, it is the Conduct of free and reasonable Beings, who need indeed to be governed, but ought not to be broken by the force and weight of Power.”

59 Ld. erről részletesen Aquinói Szent Tamás De regimine principum ad regem Cypri című királytükkrét, valamint Bayer József: A politikai gondolkodás története. Osiris, Bp., 1998. 82–85.

60 Bayer J.: i. m. 83.

61 Arisztotelész: Politika. Gondolat, Bp., 1984. 73–74. Arisztotelész másutt (Historia Animalium) leírja, hogy az emberen kívül némely állat is a „városállamalkotó” lények (*zoon politikon*) közé sorolható, mint például a méh, a darázs, a hangya és a daru.

Hobbes szerint vannak egyes élőlények (méhek, hangyák), amelyek annak ellenére, hogy nincs kormányzatuk, békésen megférnek egymás mellett, pedig csak vágyaik és saját ítélőképességük irányítja őket. Ez többek között annak köszönhető, hogy az (említett) állatok esetében az egyéni jó és a közjó megegyezik, a köztük lévő egyetértés természetes, nem pedig megállapodás útján jön létre, mint az emberek esetében, valamint e lények nem rendelkeznek azzal a szóművészettel, amellyel egyes emberek a jót rossznak, a rosszat pedig jónak tüntetik fel és békétlenséget szítanak maguk között.⁶² Bár Aquinói Szent Tamás és Hobbes is természetes szükségszerűségnek tekinti az állam létét, fontos különbség közöttük, hogy míg Aquinói Szent Tamás Arisztotelész elveire hivatkozva, addig Hobbes Szent Ágoston nézeteit idézve, az eredendő bűnbeesés miatt tartja szükségesnek a kormányzat létét, mivel az emberek elpusztítanak egymást, ha nem lenne felettük egy kényszerítő hatalom, amely megfékezi bűnös hajlamaikat.⁶³ Megállapítható tehát, hogy Aquinói Szent Tamás sokkal pozitívabban vélekedik a kormányzatról, mint Hobbes.⁶⁴

Burnet szónoklatában kifejti, milyennek kell lennie annak, aki a hatalmat és az emberek feletti kormányzatot bírja. Szükségszerű, hogy igazságos legyen; az igazság és jóság azon örök és megváltoztathatatlan szabályai szerint kell kormányoznia, amelyek magában az igazság(osság) szóban benne foglaltnak. Ez univerzális, azaz minden uralkodóra egyaránt vonatkozó elv, de mivel az isteni akarat különleges módon nyilvánult meg számukra, így egy másik kötelességnek is eleget kell tenniük, mégpedig Istent félve (tisztelve) kell uralkodniuk és a hatalmat, amely kezükbe helyeztetett, az Istentől kapott belelátás képessége szerint kell gyakorolniuk.⁶⁵ A korban általános volt, hogy az uralkodót e különleges képességgel ruházták fel, s ezt a sajátos adományt *arcana imperii* néven emlegették a kortársak.⁶⁶ Bár Burnet nem mondja ki, mégis egyértelműen felismerhető, hogy a természetjog elveiről beszél, amikor az igazságos kormányzó hatalmáról fejt ki véleményét. A természetjog elvei ugyanis a józan ész segítségével bárki által felismerhetők, mely előírások megmutatják, hogy az egyes emberek cselekedeteit és az emberek egymás közötti kapcsolatát illetően mi az, ami igazságos és igazságatlan, valamint segítenek felismerni a jó és rossz közötti különbségeket.⁶⁷

62 Thomas Hobbes: *Leviatán* vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma. Kossuth, Bp., 1999. I. k. 207–208.

63 Bayer J.: i. m., 70–71.

64 Vessd össze Paczolay Péter–Szabó Máté: *A politikaelmélet rövid története*. Kossuth, Bp. 1984. 34–36.

65 Burnet, G.: *Coronation Sermon* i. m. 7. „Those who manage this Power, and Rule over Men, must be just, and act according to those Eternal and Unalterable Rules of Truth and Goodness, which are both included in the word Just. This is Universal, and binds all Princes equally; but such as have the advantages of a more particular Revelation of the Will of God, come under another Obligation, of Ruling in his fear, and of administering that Authority which is put in their hands, according to that light with which he has blest them.”

66 Sashalmi Endre: „Tulajdonosi dinaszticizmus” és államfogalom a 17. századi Oroszországban. *Századok* 138. (2004) 915.

67 Jeremy Waldron: *Foreign Law and the Modern Ius Gentium*. *Harvard Law Review* 119. (2005) 1. sz. 134.

Burnet a kormányzás alapelveinek vázolása után megrajzolja a jó kormányzó képét, akinek uralmát a kellemes levegőhöz, a tiszta égbolthoz és a felkelő Nap fényéhez hasonlíja. A korban általánosnak tekinthető az efféle hasonlat, vagyis széleskörűen alkalmazták azt a párhuzamot, hogy mindazt a jót, amit a föld kap a Nap fényétől és melegétől, ugyanazt a jót kapja a nép egy jó uralkodótól.⁶⁸ Fontos megkülönböztető jegye ennek a kormányzatnak, hogy nem azonos a törvényeket és mértéket nem ismerő uralkodó hatalmával. E tényezők megemlítésével a szerző minden valószínűség szerint II. Jakab kormányzatára utal, bár nem említi a nevét. Az ember bár szabadnak született, és ezért joga van a szabadsághoz, mégis, mivel emberi természeténél fogva nagymértékű erkölcsi törékenységgel (gyengeséggel) jött a világra, vezetésre vágyik, és uralom alatt kell tartani.⁶⁹

Ezután a szónok két szélsőséges állapotot állít egymással szembe, nevezetesen azt, hogy a szabadság mely állapota nyomorúságosabb: az, amelyik egyáltalán nem ismer korlátokat, vagy az, amelyik minden szabadságot kizárva korlátozza az ember szabadságát. Előbbi minden embernek tetszése szerinti, teljes cselekvési szabadságot biztosít, ezáltal kiteszi az embert társai csalásának és erőszakosságának, ami pedig az állandó háború állapotát tartja fenn; míg az utóbbi az egész nemzetet alárendeli egy zsarnok kénye-kedvének. Az egyik vadállatokká (*Beasts of Prey*) teszi az embereket, a másik igavonó barmokká (*Beasts of Burden*).⁷⁰ Az igazságos kormányzat e két szélsőséges állapot közötti középúton található, mely állandó és rögzített törvények (*Eternal and Unalterable Rules of Truth and Goodness*) érvényre juttatásával kormányozza alattvalóit. E törvények korlátozzák az emberek jogait és megfékezik szenvedélyeiket, a gőgöseket alávetik, az alázatosakat megvédik, és minden embernek biztosítják mind a születésük-nél fogva őket megillető jogokat, mind pedig szorgalmuk gyümölcseit. Mindezt

68 Magyar vonatkozású példát olvashatunk erre Szepsi Korotz György: Királyi ajándék című művének ajánlásában, mely írás I. (VI.) Jakab angol (skót) király Basilikon Doron című munkájának fordítása. „... akik ez világra születetvén, az együgyű köznépre az ő atyai gondviseléseket nemkülönben ki szokták terjeszteni: amiképpen az fejünk fölött forgó, fényes Nap az ő fényességével együtt, melegítő erejét szünetlen mindenkkel szokta közleni.” Szepsi Korotz György: Királyi ajándék. Oppenheim, 1612. In: Államelmélet és politikai gondolkodás. Szerk. Tarnóc Márton. Szépirodalmi, Bp. 1979. 50.; Pataki Füsüs János: Királyoknak tüköre című írásában is feltűnik e hasonlat: „... ahol pediglen az király és utána való uralkodók, mint az ragyogó nap, és az tündöklő hold az több csillagok között fénylenek, annak az országnak bővelkedéssel való előmeneteli vagyon.” Pataki Füsüs János: Királyoknak tüköre. Bártfa, 1626. In: Államelmélet és politikai gondolkodás i. m. 72.

69 Burnet, G.: Coronation Sermon i. m. 7. „It is a Rule and not an Arbitrary Power, without Laws and Measures. Man is indeed born free, and so he has a Right to Liberty; but he is born likewise with so much frailty in his Composition, that he wants Conduct, and must be kept under Rule.”

70 Uo. 7. „It is a Question not easily determined, whether a State of Liberty, without any restraint, that leaves all Men to a full freedom of acting as they please; or a State of Restraint, that shuts out all Liberty, is the more miserable of the two. The one subdues whole Nations to the Humours of one flattered and abused Tyrant; and the other exposes Men to the Frauds and Violences of all their Neighbours; this keeps all Men in a constant State of War and that makes them languish under a base depression of Spirit. In one word, the one makes Men Beasts of Prey, and the other makes them Beast of Burden.”

összegezve olyan kormányzat ez, amely minden embernek biztonságot nyújt és a boldogulás útjára vezeti őket.⁷¹

A fenti szélsőséges állapot leírása VI. Jakab skót (a későbbi I. Jakab angol) királynak a *Szabad monarchiák igaz törvénye (1598)* című művében is megtalálható, melyet az angolok feltehetően az 1617-ben (1616-os évszámmal), Londonban megjelent, Jakab király műveit összefoglaló kötetből ismertek.⁷² A legrosszabb állapotnak azt tekinti Jakab, ha nincs uralkodó, mivel ebben az esetben semmi sem törvénytelen senkinek. A filozófus király szerint jobb egy olyan államban élni, ahol semmi sem törvényes, mintsem olyan körülmények között, ahol minden törvényes mindenki számára. Ez utóbbi esetben az állam (*Common-wealth*) egy féktelen csikóhoz hasonlítható, amely levetette lovasát, és ilyen körülmények között semmi sem törvénytelen, tehát bárki bármit megtehet saját belátása szerint.⁷³ Ennél még az is jobb, véli Jakab, ha van király, mert még ha gonosz is és esetleg „helytelen szomja és szenvedélye elragadja”, általánosságban igaz az uralkodóra, hogy szereti az igazságosságot és valamiféle rend fenntartására törekszik.⁷⁴

Ha az embereknek mindenféle szabály nélkül kellene élniük, az emberiség olyan zűrzavaros állapotba süllyedne, hogy a világ egy sivataggá, maga az élet pedig nyomorúsággá válna – véli Burnet.⁷⁵ E gondolat feltűnő hasonlóságot mutat Hobbes felfogásával, amelyet ő a *Leviatán*, azaz a halandó Isten megszületésének okaként jelölt meg. Azt állította, hogy az államra – amelynek feladata, hogy békét és védelmet biztosítson az állampolgároknak – azért van szükség, mert az ember „nyomorúságos hadiállapot”-ban él mindaddig, „amíg nincs valamilyen látható hatalom, hogy kordában tartsa, a büntetéstől való félelem eszközével megállapodásai teljesítésére és (...) a természeti törvények megtartására kényszerítse”.⁷⁶

Mi az tehát, ami segíthet e zűrzavaros állapot elkerülésében? Burnet szerint egy szilárd és kiegyensúlyozott, egyenlő és állandó, de mindenekfelett egy igazságos kormányzat az, ami teljes egészében megváltoztatja a képet. Ennek fennállása

71 Uo. 8. „*The Mean between these two Extrems, is a Just Government, that conducts those who are under it, by constant and fixed Rules, that limits Men Rights, and restrains their Passions; that subdues the Haughty, and protects the Humble; that assures to every Man both his just Birthrights, and the fruits of his Industry; and, to sum up all, that renders every Man safe, and puts him in a way to make himself happy.*”

72 Radó Bálint: (VI.) I. Jakab király politikai teológiája. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Egyháztörténeti Intézete, Pécs, 2005. 64.

73 Stuart (VI.) I. Jakab: *A Szabad Monarchiák Igaz Törvénye*, avagy kölcsönös és viszonyos kötelesség egy szabad király és természetes alattvalói között. Ford. Radó Bálint. In: Kiss G.–Radó B.–Sashalmi E.: i. m. 2006. 64–65.

74 Uo. 64–65.

75 Burnet, G.: *Coronation Sermon* i. m. 8. „*Without this, Man-kind would grow into so much disorder, that the World would become a Desert, and Life it self would be a Misery, if to live without all Rule over Men, were the Condition of living.*”

76 Hobbes, T.: i. m. 205.; *Thomas Hobbes: Leviathan, Or the Matter, Forme & Power of a Common-Wealth Ecclesiastical and Civill*. London, 1651. 116. <http://www.forgottenbooks.org/info/9781440057816>. A hozzáférés ideje: 2011 június. „... *that miserable condition of war which is necessarily consequent, [...] to the natural passions of men when there is no visible power to keep them in awe, and tie them by fear of punishment to the performance of their covenants, and observation of those laws of nature*”

esetén ugyanis minden ember biztonságban érzi magát, látja, hogy miként boldogulhat, és hacsak nem sülyed az egész kormányzat egy általános zűrzavar állapotába, akkor egyetlen ember sem kerülhet nyomorúságos helyzetbe, csakis saját hibájából. Ez minden boldogság summázata, amely egy kormányzattól mint uralomtól (és nem egy tekintélyelvű hatalomtól) várható, és e kormányzat a józan ész elveivel, az ember természetével és a politikai társadalom céljaival is összhangban működik.⁷⁷

A kormányzó helytelen cselekedetei a prédikáció szerint

A kormányzat szükségszerű voltának kifejtése és a jó kormányzó képének megrajzolása után Burnet szónoklata gyakorlatiasabb irányt vesz, konkrét dolgokról beszél. Helytelennek tartja a kormányzó részéről a következő dolgokat: az aktuális kedélyállapot és tetszés szerinti kormányzást, ésszerűtlen merevség mutatását az elfogadott elvekhez való túlságos ragaszkodásban, bizonyos dolgoknak pusztán azon okból való elrendelését, hogy a hatalom birtokosa megmutassa erejét és engedelmességet követeljen, vagy azért, hogy próbára tegye az emberek morális törekénységét azért, hogy lehetetlen és ésszerűtlen dolgot követel tőlük. Szintúgy helytelen, hogy a hatalom birtokosa beleavatkozzon azokba a dolgokba, amelyeket Isten magának foglalt le, vagyis az alattvalók lelkiismereti ügyeibe.⁷⁸

A szónoklat következő részében szereplő gondolatok viszont azért jelentősek, mert a *Bill of Rights* azon passzusaival mutatnak szembevetendő hasonlóságot, amelyek a II. Jakab által elkövetett visszaéléseket, illetve a törvényellenesnek ítélt cselekedeteit sorolják fel. Az indokolatlan tehertertelek (*undue Imposition*) és a könnyörtelen szigorúság (*unrelenting Severities*), a parancsolásban való hajthatatlanság, könnyörtelenség (*a Rigour in Commanding*) és a büntetésben való kegyetlenség (*a Cruelty in Punishing*) egy másféle kormányzati rendszer motívumaiként kell hogy előbukkanjanak, mintsem a világnak Isten általi vagy az egyháznak Krisztus általi kormányzatát jellemezzék.⁷⁹ A *Jogok Törvényében* olvasható és a koronázási

77 Burnet, G.: Coronation Sermon i. m. 8. „A firm and steady, an equal and uniform, but above all, a just Government changes the whole Scene; every man feels that he is secure, and sees how he may be happy: and unless the whole Government falls under a General Distress, no man can be miserable without Remedy, but through his own fault. This is the Sum of all the Happiness that can be expected from Government: But as it is a Rule, and not a fullen Authority; so it is a Rule over Men, suitable to the Principles of Reason, to the Nature of Man, and to the Ends of Civil Society.” A korban a „civil” és a „politikai” jelzőt egymás szinonimáiként használták, ezért ahogy Hobbes is tette, jelen esetben érdemes a „civil Society” kifejezést a „politikai társadalom” jelentéstartalommal értelmezni. Farkas János László: Polgári társadalom. 2. Civil filozófia: Hobbes. http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/Tarsfil/fj_2_el.htm. A hozzáférés ideje: 2011 januárja.

78 Burnet, G.: Coronation Sermon i. m. 8. „To govern by Humour or Willfullness, either shewing an unreasonable Stiffness, in adhering too sullenly to received Maxims, or an unfixed Levity, that has no measures, to impose things meerly because those in Authority will shew their Power, and will be obeyed; to put the Frailties of Men to trials in their Obedience, that are above Human Patience; to exact of them that which is either impossible or unreasonable, and to carry this Rule too far into that which is God’s Immediate Province, I mean, Mens Consciences: ...”

79 Uo. 8. „Undue Impositions, and unrelenting Severities; a Rigour in Commanding and a Cruelty in Punishing, must find Patterns elsewhere, then in Gods Governing the World, or in Christ Governing the Church.”

szónoklat fenti megjegyzéseivel rokonítható passzusok a következők: „és túlzott összegű óvadékot követeltek bűnügyekben vád alá helyezett személyektől, hogy kijátsszák az alattvalók szabadságáért alkotott törvényeket”; „és túlzott mértékű bírságokat szabtak ki”; „és törvénytelen és kegyetlen büntetéseket róttak ki”.⁸⁰ A törvényellenesnek ítélt cselekedetek leírásánál pedig szintén szerepel: „hogy tilos túlzott összegű óvadékot követelni, túlzott mértékű bírságot kiszabni és kegyetlen vagy szokatlan büntetést kiróni”.⁸¹

A *Bill of Rights*, bár az angol alkotmányosság alapvető dokumentumai közé tartozik, a trónöröklés menetének szabályozásán kívül semmiféle újdonságot nem tartalmazott a korábbi elvekhez képest, és nem hozott alapvető változást az alkotmányban.⁸² Előzménye, a *Declaration of Rights* (Jogok Nyilatkozata) megfogalmazóinak célja az volt, hogy biztosítsák az alattvalók jogait és szabadságait, ennek érdekében pedig tételesen felsorolták a II. Jakab által elkövetett sérelmeket, törvényellenesnek ítélték számos cselekedetét, s rögzítették, hogy a jövőben ezek nem szolgálhatnak precedensként az alattvalók jogainak és szabadságainak megsértésére.⁸³ E szabályzat elfogadását nem szabták az új uralkodópár megkoronázásának feltételül, csupán tudomásukra hozták annak tartalmát, de „a beleegyezés legcsekélyebb jelét sem követelték meg tőlük”.⁸⁴

Bár gyakran az alkotmányos monarchia alapkövét lerakó dokumentumnak tekintik a Jogok Törvényét, meg kell jegyezni, hogy mindössze a parlament „gyakori” összehívásáról szólt, de nem tartalmazott semmiféle olyan kitélet arra vonatkozóan, hogy mi történjék akkor, ha az uralkodó nem tartja be a dokumentumban foglaltakat.⁸⁵ A legérdekesebb pedig az, véli Prest, hogy e törvény nem számított a királyság alaptörvényének, ugyanis nem tartalmazott olyan jogi garanciát, amely meggátolná a parlament általi kiegészítését vagy hatálytalanítását.⁸⁶ Mivel a forradalom célja a korábbi állapot helyreállítása volt, a dokumentum pedig az elvileg addig is létező jogok megőrzésére és rögzítésére törekedett, az eseményeket és a törvényt is indokolt a „konzervatív” jelzővel illetni, amelynek eredeti jelentését (*conservo* latin eredetű ige, jelentése: megőrizni) kell iránymu-

80 Jogok törvénye/*Bill of Rights*, 1689. Ford. Kontler László. In: Kora újkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Szerk. Poór János. Osiris, Bp., 2000. 90.; Eredeti szöveg: „*And excessive bail hath been required of persons committed in criminal cases to elude the benefit of the laws made for the liberty of the subjects; And excessive fines have been imposed; And illegal and cruel punishments inflicted.*” <http://www.australianpolitics.com/democracy/documents/bill-of-rights.shtml>. A hozzáférés ideje: 2011 márciusa.

81 Uo. Eredeti szöveg: „*That excessive bail ought not to be required, nor excessive fines imposed, nor cruel and unusual punishments inflicted.*” <http://www.australianpolitics.com/democracy/documents/bill-of-rights.shtml>. A hozzáférés ideje: 2011 márciusa.

82 Coward, B.: i. m. 361.; *Sashalmi Endre*: A nyugat-európai államfejlődés vázlata. Pannonica, Bp. 2006. 148.

83 Kontler László: Királyság, rendiség és alkotmányosság: korona, tanácsok, bíróságok, parlamentek Angliában és Nagy-Britanniában. In: A kora újkor története. Szerk. Poór János. Osiris, Bp. 2009. 230.

84 Kontler László: Az állam rejtelmek. Brit konzervativizmus és a politika kora újkori nyelvei. Atlantisz, Bp., 1997. 149.

85 Prest nézetét idézi: *Sashalmi E.*: A nyugat-európai i. m. 148. Vö. *Wilfried Prest*: *Albion Ascendant. English History, 1660–1815.* Oxford University Press, Oxford, 1998. (Short Oxford History of the Modern World) 63.

86 Uo.

tatónak tekintenünk.⁸⁷ Érdekes megjegyezni ugyanakkor, hogy a *Bill of Rights*, bár jogi dokumentumnak számít, tartalmaz utalást az isteni gondviselésre,⁸⁸ a koronázási prédikációnak pedig, még ha teológiai alapokra és bibliai versekre is épít, igen jellemző jegye a jogi érvelésre való alapozás.

Visszatérve a prédikációhoz, annak következő részében a szélsőséges állapotoktól (a despotikus uralkodó terrorja és a kormányzat nélküli sokaság szertelensége) való megszabadulás feletti örömét fejezi ki a szónok. A zsarnok uralkodó, bár a szerző ezúttal sem nevezi meg, II. Jakab személyével azonosítható, az interregnum állapotával járó veszedelmek pedig nagy valószínűséggel a köztársaság korára utalnak.⁸⁹ Az angol nép boldogságának forrása nemcsak az, hogy nem kell zsarnoki hatalom alatt nyögni és törvényt nem ismerő, féktelen emberek szeszélyeitől tartania, hanem az is örömet okoz számukra, hogy törvényeiket nem homokba, de nem is vérrel írták. E két utóbbi hasonlat azt jelenti, hogy bár az életüket szabályozó rendelkezéseket nem könnyű módosítani, ugyanakkor e törvények végrehajtása nem követel kegyetlenséget.⁹⁰ A homokba írt törvény hasonlata párhuzamba állítható a Szentírásnak azon gondolatával, amely a Krisztus tanítását hallgató, de azt tettekre nem váltó embert a házát homokra építő bolond emberhez hasonlíja.⁹¹

Az igazságos uralkodó karaktere

„Bármilyen jól szerkesztett is lehet alkotmányunk, boldogságunkat semmi sem tudja beteljesíteni, csakis azok igazságossága, akik kormányoznak minket” – mondja Burnet.⁹² Mit jelent és kivel szemben kell igazságosnak lennie a hatalom birtokosának? Igazságosnak és törvényesnek lenni azt jelenti, hogy az uralkodó megtartja szavát, és megadja mindenkinek azt, ami neki jár.⁹³ Igazságosan viselkedik az

87 Vö. *Lionel Glassey*: In search of the Mot Juste: characterizations of the revolution of 1688–1689. In: *The Revolutions of 1688–1691 and the Birth of Modernity*. Eds. T. Harris–S. Taylor, Boydell and Brewer, Woodbridge, 2008. <http://eprints.gla.ac.uk/3792/1/GlasseyRAE.pdf>. A hozzáférés ideje: 2011 márciusa.

88 Pálffy M.: i. m. 83.

89 Strong, R.: i. m. 340.

90 Burnet, G.: Coronation Sermon i. m. 8–9. *„Happy we, who are delivered from both Extrems; who neither lie under the Terror of a Despotick Power, nor are cast loose to the wildness of ungovern'd Multitudes; who neither groan under the Tyranny of Inquisitors, nor the Madness of Lawless Men; and whose Laws are neither writ on Sand, nor with blood; neither easie to be defaced, nor cruel in their Execution.”*

91 Mt 7, 24–27. *„Aki tehát hallja tőlem ezeket a beszédeket, és cselekszi azokat, hasonló lesz az okos emberhez, aki kősziklára építette a házát. És ömlött a zápor, és jöttek az árvizek, feltámadtak a szelek, és nekidőltek annak a háznak, de nem omlott össze, mert kősziklára volt alapozva. Aki pedig hallja tőlem ezeket a beszédeket, de nem cselekszi, hasonló lesz a bolond emberhez, aki homokra építette a házát. És ömlött a zápor, és jöttek az árvizek, feltámadtak a szelek, és beleütköztek abba a házba; az összeomlott, és teljesen elpusztult.”*

92 Burnet, G.: Coronation Sermon i. m. 9. *„But how well tempered soever our Constitution may be, nothing can compleat our happiness, but the Justice of those who rule over us: Then may we reckon our selves really happy, when they are truly Just;”*

93 A természeti törvény egyik alapelve ismerhető fel ez utóbbi gondolatban, amely latinul a *Suum cuique (tribuere)* elv jelentésével azonos. http://www.kislexikon.hu/suum_cuique.html. A hozzáférés ideje: 2011 májusa.

uralkodó népével és önmagával szemben, ha megtartja törvényeit és saját szavait, ígéreteit.⁹⁴ Ez utóbbi közül Burnet kiemeli a koronázási esküt,⁹⁵ amely tartalmának valóra váltását különösen is elvárják az igazságos uralkodótól. S mit is jelent igazságosnak lenni az egyes eseteket vizsgálva? Az uralkodónak minden egyes alattvalója számára részrehajlás nélkül kell védelmet biztosítania, nem szabad elferdítenie és nem szabad hagynia, hogy bárki elferdítse az igazságot; a társadalom egészével és a kormányzat alkotmányával való igazságos bánásmód pedig azt jelenti, hogy az uralkodó nem lépi túl hatalma korlátait, nem sérti meg népe jogait, nem keres új jogcímekeket kiváltságaihoz, és nem terjeszti ki az őt megillető jogokat azért, hogy alattvalóit romlásba taszítsa.⁹⁶

Strong szerint a fenti igények megfogalmazásával Burnet szónoklata újraírta a monarchia szerepét a Jogok Nyilatkozatának fényében, és azzal, hogy nyíltan kifejezte a „despotikus hatalom” alól való szabadulás feletti örömét, prédikációjában nyoma sem maradt a korábbi Stuart-uralkodók koronázásán elhangzott beszédek titokzatosságának. E titokzatosság egyik példjaként említhető, hogy II. Károlyt Krisztushoz, az alattvalókra gyakorolt hatását pedig a feltámadáshoz hasonlították, mivel a megrázkódtatásokon átesett királyság újjáépítőjének tekintették.⁹⁷

Bár a koronázási szertartás menetét és az uralkodói eskü szövegét gyakran szentnek és változatlanak (állandósultnak) tekintették, Vilmos és Mária esetében a korszak politikai és vallási ideológiája változást indukált ezekben, hangsúlyozva az új kormányzat protestáns jellegét, és rámutatva arra, hogy Mária hatalmi joga-

94 Burnet, G.: Coronation Sermon i. m. 9. „Just, I say, to their People, and to themselves; to their Laws, and to their own Words and Promises, chiefly to such as is the Sacred Oath of this Great Day.”

95 A koronázási eskü történetének gyökerei a 10. századra nyúlnak vissza. Már ekkor szokásban volt, hogy a leendő uralkodótól még megkoronázása előtt ígéretet, esküt követeltek bizonyos dolgok megőrzésére. Edgar 973-ban történő koronázási szertartását Szt. Oswald yorki érsek idejéből ismerjük, egy ramsay-i szerzetestől. E koronázási ordo tartalmazza az esküt is, melyet a felkenés előtt álló királynak kellett tenni Isten előtt. A *promissio regis* vagy angolszász nyelvterületen *tria praecepta*-ként ismert királyi ígéretben a következőket vállalta a leendő uralkodó: Isten egyházát és a keresztény népet mindenkor békében megőrzi, gátat vet a kapzsiságnak és bűnözésnek, valamint ítéleteiben a törvényesség és a könyörületesség fog érvényesülni. E koronázási fogadalom az évszázadok során változott, fejlődéstörténetére ld. részletesen például Strong, R.: i. m. vonatkozó részeit.

96 Burnet, G.: Coronation Sermon i. m. 9. „...Just likewise to every one of their Subjects, sheltring them all under an Impartial Protection, [...] Just to the whole Society, and the Constitution of the Government, as well as to every Individual Member of it; not breaking through the Limits of their Power, nor invading the Rights of their People; neither inventing new Pretensions of Prerogative, nor stretching those that do belong to them, to the Ruine of their Subjects.” A kiváltságok széles körű alkalmazása miatt a prerogatívának a „jogos szimmetrián túl” való kiterjesztésének („The prerogative »extended [...] beyond its just symmetry») nevezte Barry Coward I. Károly 1625–1629 közötti uralmát. A Spanyolország és Franciaország elleni hadakozás katonai és pénzügyi nehézségei miatt Károly elkezdte alkalmazni a szükséghelyzetekben őt megillető jogokat, a parlament hozzájárulása nélküli kényszerkölcsön kivetését és a beszállásolás elrendelését azonban az alattvalók szabadságaik célzott támadásaként értelmezték. A kényszerkölcsön megfizetését megtagadó öt lovag perében (1627) a király bírósága (King’s Bench) ki nyilvánította, hogy az uralkodó bírói eljárás nélkül is törvényesen vetette őket börtönbe, azonban Károly azt hangoztatta, hogy ez a jog általánosan, nem csak ebben az esetben illeti meg őt. Coward, B.: i. m. 158–165.

97 Strong, R.: i. m. 339–340.

sítványai Vilmos jogkörével összehasonlítva szűkebb körűek.⁹⁸ Tekintsük át tehát a II. Jakab által (1685), valamint utódai, Mária és Vilmos által (1689) tett eskü közötti különbségeket!

„Uram [Jakab], fogadod és megőrzöd, valamint megerősíted-e esküddel Anglia népe számára Anglia királyai, a te törvényes és kegyes elődeid által adott törvényeket és szokásokat; nevezetesen azokat a törvényeket, szokásokat és privilégiumokat, amelyeket dicsőséges szent Edward király, a te elődöd adott a klérus számára Isten törvényei szerint; valamint a Szentírás igaz megvallását, mely e királyságban alapított és ugyanezen királyság uralkodóinak előjogaival és e királyság összes szokásaival van összhangban?”⁹⁹

„[Vilmos és Mária] Ígéred-e ünnepélyesen és fogadod-e esküvel, hogy Anglia e királyságának és a hozzá tartozó területeknek népét a parlamenti megegyezésen alapuló írott jog, valamint az ország törvényei és szokásai szerint kormányozod?”¹⁰⁰

Az eskü szövegében a törvények és a vallás tekintetében figyelhetők meg változások.¹⁰¹ Míg Jakabtól a korábbi uralkodók, és főként a Szent Edward király által adott törvények, szokások és privilégiumok megőrzését kérték, addig Vilmostól és Máriától bár hasonlóképpen elvárták az ősi szokások és törvények megőrzését, a jövőre vonatkozóan a parlamenttel egyetértésben hozott írott jognak és az ezek szerint való kormányzásnak szántak kiemelt szerepet. E változás azt is jelentette, hogy az uralkodónak nincs a parlament szerepétől elválasztható hatalma a törvény felett, és a parlamentben hozott törvény (*statute/statutory law*) elsőbbséget élvez a szokásokkal és a közös joggal (*common law*) szemben.¹⁰² A korábbi ígéret közönségét, „Anglia népét” „az Anglia királyságának és a hozzá tartozó területeknek népe” váltotta fel, amely az amerikai gyarmatok lakosságára utalt, és Anglia gazdasági és birodalomépítő aktivitását emelte ki. Az ősi törvényekre és alkotmányra, valamint Edward király törvényeire való hivatkozás elmaradásának

98 Schwoerer, L. G.: i. m. 126–127. Azt, hogy a királyi hatalmat egyedül Vilmos gyakorolhatja, a koronázási szertartás finom gesztusai is jelezték, ezáltal megerősítést nyert, hogy Mária nem rendelkezik férjével egyenrangú hatalommal. E finom különbségek a szertartás során ekképp nyilvánultak meg: Vilmost kenték fel elsőként, a királyi sarkantyút csak az ő sarkához érintették, csak őt övezték fel a karddal, csak neki adták át a királyi karperecet, és bár Máriát is megkoronázták, elsőként férje fejére helyezték a koronát. Schwoerer, L. G.: i. m. 117.

99 „Sir, will you grant and keep, and by your oath confirm to the people of England, the laws and customs to them granted by the kings of England, your lawful and religious predecessors; and namely, the laws, customs, and franchises granted to the clergy by the glorious king St. Edward, your predecessor, according to the laws of God, the true profession of the gospel established in this kingdom and agreeing to the prerogative of the kings thereof, and the antient customs of this realm?” The Coronation Oath of James II. In: John Curry: An historical and critical review of the civil wars in Ireland, from the Reign of Queen Elizabeth, to the Settlement under King William. London, 1786. II. Vol. 399–400.; A két eskü szövege egymás mellé állítva, a fent idézett szövegtől írásmódjában némileg eltérő módon, de lényegében azonos tartalommal megtalálható: Schwoerer, L. G.: i. m. 128–129.

100 „Will you solemnly promise, and swear to govern, the people of this kingdom of England, and the dominions thereto belonging, according to the statutes in parliament agreed on, and the laws and customs of the same?” Charles Thomas Lane: The Coronation oath considered with reference to the Principles of the Revolution 1688. J. Hatchard and Son, London, 1828. 2nd. Edition. 54–55.

101 Schwoerer, L. G.: i. m. 123., Strong, R.: i. m. 284–286.

102 Uo. 123.

oka azok homályossága, többféleképpen értelmezhető volta, valamint megismerésük lehetőségének kétségbe vonása lehetett.¹⁰³

Szintén változás történt az uralkodónak a törvény feletti adminisztratív hatalmának körülírásakor.¹⁰⁴ Bár a kegyelemben való részesítés jogát és vétőjogát megtarthatta a király, az új esküszövegből kihagyták a „belátásra” (*Discretion*) és az „igazságra” (*Truth*) való utalást. E változtatások célja az lehetett, hogy megerősítsék a Jogok Nyilatkozatában foglaltakat, és kiszűrjék a homályos, kétértelmű jelentésű részeket.¹⁰⁵ („Érvényt szerzel-e erőd szerint annak, hogy a törvény belátásod szerint igazságossággal és könyörületességgel párosuljon minden ítéletedben?”¹⁰⁶ [III. Jakab esküje.] „Érvényt szerzel-e erőd szerint annak, hogy a törvény könyörületességgel párosuljon minden ítéletedben?”¹⁰⁷ [Vilmos és Mária esküje].)

Az uralkodónak az egyház fenntartására tett ígéretében is fontos változást hozott az új eskü. Míg II. Jakab az Istennel való szövetség, az egyház (*holy church*), a papság és a nép békében való megőrzésére tett ígéretet, addig Vilmos és Mária esküjében konkrétan, a törvény által alapított protestáns reformált egyház fenntartásáról volt szó.¹⁰⁸ („Uram, megtartod-e teljességgel a békét és az Istennel való közösséget hatalmad szerint, a szent egyház, a papság és a nép számára?”¹⁰⁹ [II. Jakab esküje.] „Biztosítod-e minden erőddel Isten törvényeinek, az evangélium igaz megvallásának, és a törvény által alapított protestáns reformált egyháznak a fenntartását? (...)”¹¹⁰ [Vilmos és Mária esküje].)

A dicsőséges forradalom során trónra kerülő uralkodók esküszövegében megfigyelhető változások megismerése után térjünk vissza Burnet prédikációjához, és tekintsük át, miben nyilvánul meg az eddig említetteken túl az igazságos uralkodó karaktere. Az igazságos uralkodó a közjavadalmak (köztisztviselők) elosztásakor tekintettel van az emberek képességeire és érdemeire, de az igazságosság megnyilvánulásának meg kell mutatkoznia a király számára legkevesebb elfogadható dolog gyakorlásában, nevezetesen az engedetlenek és lázadók megbüntetésében is. Ez utóbbi különösen akkor fontos, amikor a bűnösök kegyelemben részesítésének káros hatása nyilvánvaló, lehetnek ugyanis olyan esetek, amikor a vétkes emberekkel szembeni kegyelemgyakorlás igazságtalansággá válik, és az egész testre nézve kártékony hatást gyakorol.¹¹¹

103 Uo. 124.

104 Uo. 124.

105 Uo. 124.

106 „*Sir, will you to your power cause law, justice and discretion, in mercy and truth, to be executed in all your judgments?*” Lane, C. T.: i. m. 54–55.

107 „*Will you, to your power, cause law and justice in mercy to be executed in all your judgments?*” Curry, J.: i. m. 399–400.

108 Schwoerer, L. G.: i. m. 124.; Strong, R.: i. m. 286.

109 „*Sir, will you keep peace and godly agreement intirely, according to your power, to the holy church, the clergy and the people?*” Curry, J.: i. m. 399–400.

110 „*Will you, to the utmost of your power, maintain the laws of God, the true profession of the gospel, and the Protestant reformed religion, established by law?...*” Lane, C. T.: i. m. 54–55.

111 Burnet, G.: Coronation Sermon i. m. 9. „*Just in distributing the Publick Rewards, with a due regard to mens Capacities and Merits, and even Just in that which to Good Kings is always the least acceptable Exercise of their Power; I mean in punishing the froward and disobedient, when the ill Effects of their Len-*

Ez utóbbi gondolatban egyértelműen felismerhető az organikus államszemlélet, amelynek egyik korai leírása Salisbury-i János *Policraticus* című művében¹¹² olvasható, ám a Tudor- és a Stuart-korban is gyakran fordult elő e metafora használata.¹¹³ E felfogás szerint az állam egy test (élő szervezet), amelynek részei megfeleltethetők egy emberi test részeinek: a test feje a király, aki úgy gondoskodik népéről, mint a fő a testről, ám miként a testben minden testrésznek, ugyanúgy az államban is minden tagnak és szervnek megvan a maga funkciója.¹¹⁴ Mindemellett fontos megjegyezni a metafora Tudor-kori használata esetén, hogy e felfogás a különböző társadalmi, politikai és vallási intézmények támogatására és az ellenük való támadásra is egyaránt felhasználható volt, túlnyomórészt azonban a monarchikus kormányzat keretei között a király hatalmának hangsúlyozására használták.¹¹⁵ John Haywardnál is érvényesül e szemlélet, aki a világot egy nagy állammal, az államot egy nagy családdal, a családot pedig egy nagy testtel azonosítja. Érveivel kiáll a monarchikus kormányzat elsősége mellett: minthogy a világot egyetlen Isten kormányozza, úgy egyetlen irányítója van a családnak is, miként egy test összes tagja egyetlen főtől kapja érzetét és mozgását, mely helye és tornya a megértésnek, ugyanúgy nem kevésbé természetes, hogy az államot is egyetlen parancsoló kormányozza.¹¹⁶

A Példabeszédek könyvéből vett idézettel rajzolta meg Burnet az igazságos uralkodó karakterét. „A kegyelem és az igazságosság megőrzi a királyt, és trónját a kegyelem tartja fenn.”¹¹⁷ Az igazságos uralkodó az ítélet trónján ül és tekintével minden gonoszságot eloszlat. Amikor pedig minden ember érzi egy ilyen jó uralkodó létének áldásait, mindenki gondtalanul él és szorgalmasan fog iparkodni,

ity are visible; for there are Cases in which Gentleness to particular persons, becomes an Injustice to the whole Body.”

112 Az organikus államszemlélet e legalaposabb középkori leírását ld. még Joseph Canning: A középkori politikai gondolkodás története, 300–1450. Osiris, Bp. 2002. 163.

113 William H. Sherman: Anatomizing the commonwealth. Language, politics and the Elizabethan social order. In: The Project of Prose in Early Modern Europe. Eds. Elizabeth Fowler–Roland Green. Cambridge University Press, Cambridge, 1997. 104–121., 107.

114 Az organikus államszemlélet Tudor-kori felfogásáról ld. a korábban (21. jegyzet) írottakat, valamint Geoffrey Rudolph Elton: England under Tudors. Routledge, London, 1991. Az államnak egy élő szervezettel való azonosítása mellett a 17. században megjelent a géphez, vagyis egy mesterséges szerkezethez való hasonlítása is, e két felfogás történeti fejlődésének alakulásáról ld. részletesen: Organic and Mechanical Metaphors in Late Eighteenth-Century American Political Thought. Harvard Law Review, 110. (1997) 8. sz. 1832–1849. Az államnak egy organikus szervezethez való hasonlításának hatalmat definiáló és legitimáló funkciójáról ld. részletesen Kurt Johannesson: The Portrait of the Prince as a Rhetoric Genre. In: Iconography, Propaganda, and Legitimation. Ed. Allan Ellenius. European Science Foundation, Clarendon Press, Oxford, 1998. 11.

115 Sherman, W. H.: i. m. 107.

116 Idézi: Michael McKeon: The Secret History of Domesticity. Public, Private, and the Division of Knowledge. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2007. 113. „The whole worlde is nothing but a greate state; a state is no other than a great familie; and a familie is no other than a greate bodye. As one God ruleth the worlde, one maister the familie, as all the members of one bodye receiveth both sence and motion from one heade, which is the seate and tower both of the understanding and of the will: so it seemeth no less naturall, that one state should be governed by one commaunder.”

117 Burnet, G.: Coronation Sermon i. m. 9. „Mercy and truth preserve the King, and his Throne is upheld by mercy.” Prov.20:28. (= Péld 20,28.).

mert tudja, hogy munkájának gyümölcsét learathatja, ezért egy emberként fognak a kormányzat támogatójává válni, mely ezáltal biztonságban érezheti magát.¹¹⁸ VI. (I.) Jakab is megfogalmazta az uralkodónak ezen alapvető feladatát, ő a Zsoltárok könyvéből vett passzussal és Dávid próféta szavaira hivatkozva mondta, hogy a királynak igazságot és ítéletet kell szolgáltatnia népének, valamint meg kell jutalmaznia a jókat és meg kell büntetnie a gonoszokat.¹¹⁹

Ha az uralkodók segítik a szegényeket és védik az elnyomottakat a birodalom és az előjogaik egyfajta nemes kiterjesztése és beteljesítése által, az alattvalók szívének és kezének irányítóivá válnak,¹²⁰ vagyis az alattvalók engedelmessé válnak nekik, és örömmel ismerik el uralmukat. Ha a törvényt teszik meg akaratauk mértékévé, ahelyett hogy akarataikat tennék meg a törvény mértékévé, akkor érezni fogják az igazságos kormányzás könnyedségét, ahogy tapasztalni fogják népüknek efelett való boldogságát is.¹²¹ A 17. század végi Angliában a hatalommal való visszaélés egyik esetének minősült, ha az uralkodó az abszolútista gondolatnak megfelelően az akarata tette meg a törvény mértékévé,¹²² s ez egyértelműen utal a II. Jakab által követett politikára, aki tekintet nélkül az anglikán egyház és az ország érdekeire, a katolikusok számára kedvező intézkedéseket foganatosított, s ezáltal kivívta maga ellen a nép haragját.¹²³

Az istenfélelemben való kormányzás mibenléte és jelentősége a koronázási szónoklatban

Burnet szerint annak tudata, hogy van egy Isten (legfelsőbb létező), arra fogja emlékeztetni az uralkodókat, hogy ők is csak emberek, mint bárki más, ezért haláluk után elszámolással tartoznak minden cselekedetükért, és mindazért a jóért is, amelynek megtételét elmulasztották. Életüket és tetteiket az elfogulatlan bíró fogja megítélni, aki mindenkit munkája szerint jutalmaz. Bár nagyszerű boldogság

118 Uo. 9–10. *„This is the Character of a Just Prince, who sitteth on the Throne of Judgment, and scattereth away all evil with his eyes, Prov. 20:8. [...] It is by righteousness that the Throne is established, Prov. 16:12. When every man feels the Blessings of such a Ruler, all men are easie, and pursue their Industry, because they know they shall reap the Fruit of their Labour; and every man becomes a Guard to the Government, that finds himself guarded by it.”*

119 Stuart (VI.) I. Jakab: i. m. 44.

120 Burnet, G.: *Coronation Sermon* i. m. 10. *„When they relieve the Poor, and protect the Oppressed, then by a noble sort of Conquest and Enlargement of Empire and Prerogative, they become the absolute Masters of the Hearts and Hands of their Subjects;”*

121 Uo. 10. *„When instead of making their Will the Measure of the Law, they make the Law the Measure of their Will, they will then feel the easiness of Ruling justly, as sensibly as their People will the happiness of it; for here they will see their way very plain before them,…”*

122 Ezt az elvet Pataki Füsüs Jánosnál ekképp olvashatjuk: *„Sic volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas.”* Azaz *„Így akarom, így parancsolom, akaratom legyen ok gyanánt.”* Pataki Füsüs J.: i. m. 71.

123 Az abszolútista uralkodók megtehetik, hogy akarataikat tegyék meg törvénné, s ez egyértelműen kiolvasható abból a római jogi elvből, mely az abszolútista elmélet része: *„Ami a princepsnek tetszett, az törvény erejével bír.”* (*„Quod principi placuit legis habet vigorem.”*) Sashalmi E.: *Abszolútizmus* i. m. 16.

az, ha egy uralkodó igazságosnak látszik, ahhoz, hogy ne vegyék körül őket korruprt emberek, illetve maguk is feddhetetlenek maradjanak, szükségszerű, hogy elméjüket egy mindenekfelett álló elv töltse be, mégpedig az istenfélelem. S mire jó ez az elv? Hozzásegíti az uralkodót, hogy tudatosodjon benne: bármilyen magasra is került alattvalói fölé, az előtt az Isten előtt, akinek a gondviselése emelte őt trónra, és tetszése szerint le is taszíthatja onnan, az uralkodók senkinek látszanak.¹²⁴

A Zsoltárok könyvéből vett idézettel pontosítja Burnet az istenfélelem jelentőségét. Ez az istenfélelem gyakran fogja emlékeztetni az uralkodókat még dicsőségük csúcán is arra, hogy bár isteneknek látszanak, emberként kell meghalniuk.¹²⁵ Az uralkodóknak, amikor lelkük elhagyja testüket, maguk mögött kell hagyniuk koronájukat és minden dicsőségüket, majd olyan állapotba kerülnek, ahol a földi életben oly fényesnek és vonzóknak tűnő dolgok nem jelentenek semmit. Ekkor meg kell jelenniük egy bíróság előtt, amely nem lesz tekintettel személyükre, és minden egyes ellenük felhozott panasz vagy ellenük emelt vád, amelytől nagyságuk megvédte őket itt a földön, az elfogulatlan igazság mérlegén méretik meg.¹²⁶ Ekkor fel fogják ismerni az uralkodók, hogy van egy igazságos és törvényes Isten, aki foglalkozik velük, aki nincs tekintettel személyükre, és ahogy Jób könyve írja, megbosszulja az ártatlanok, különösen szentjeinek vérért, és amint Máté evangéliumában olvashatjuk, mindenkit cselekedetei szerint jutalmaz.¹²⁷ Erős kísértést jelent az alattvalók számára, ha egy uralkodó nyíltan elismeri, hogy tetteiben egyáltalán nincs tekintettel az ország vallására, s ha ez mégis megtörténik, az arra készíti az alattvalókat, hogy az Istenüket megtagadó uralkodójuktól megszabaduljanak.¹²⁸ Anélkül, hogy Burnet nyíltan utalna II. Jakab ilyen jellegű cselekedetére, egyértelműen azonosítható, hogy ezek a sorok rá, és egyúttal a dicsőséges forradalom kiváltó okaira is vonatkoznak.

Az Úr félelmében való kormányzás jellegéről tovább elmélkedik a szónok, amelyről azt állítja, hogy akkor valósul meg igazán, ha az uralkodók az Isten által kinyilatkoztatott vallást teszik meg egész kormányzatuk legfőbb jegyév és mértékévé. Vagyis ha törekednek arra, hogy fenntartsák és előmozdítsák a vallásszösságot, a bünt és istentelenséget pedig elfojtják vagy büntetik, ha nem engedik,

124 Burnet, G.: Coronation Sermon i. m. 10–11. „*This [a secret awe of that Supreme Being = the fear of God] will assustom Princes to consider, that how much soever they may be raised above their Subjects, yet they are as nothing before that God, who as he set them up by his Providence, so he can pull them down at his pleasure.*”

125 Uo. 11. „*This fear of God will make Princes often remember, even in the Pride of all their Glory, that though then they look like Gods, yet they must die like Men.*” Psal.82.6,7 (= Zsolt 82, 6–7.).

126 Uo. 11. „*Then they must appear at a Tribunal, where there is no respect of Persons; [...] and every one of those Complaints againts which their Greatness secured them when on Earth, will be weighed in the Scales of Impartial Justice.*”

127 Uo. 11–12. „*Then those Princes (...) will find that they have a just and righteous God to deal with, that accepth not the Persons of Princes, Job 34.19. that revengeth Innocent Blood, especially the Blood of his Saints, and that will reward every man according to his works. Mat.16.27”; (= Jób 34,19; Mt 16,27.).*

128 Uo. 12. „*Few Princes are so bad as to own that they have no regard to Religion in any thing they doe: It is a strong temptation to their Subjects to shake off their Yoke, when they openly shake off God’s.*”

hogy az istentisztelet tisztasága babonával szennyeződjön, de legfőképpen akkor válik tapasztalhatóvá az istenfélelemben való hatalomgyakorlás, ha az uralkodók színlelés nélkül mutatnak példát arra, hogy az istenfélőket tisztelik, a gonoszokat pedig megvetik.¹²⁹

A szónok a millennium, vagyis Krisztus ezeréves uralmának eljövetele mellett elköteleződve, a királyi hatalmat Isten világkormányzó gondviselésének tervében létfontosságú tényezőnek tekintette.¹³⁰ Az eljövendő boldog kor (*Millennium*) közelségéről való beszéd az angol protestáns gondolkodás főáramában már a 17. század elejétől jelen volt, virágkorát az 1640–1650-es években élte, de még a század végén is erősen érezhető volt hatása.¹³¹ A protestánsok a katolicizmus elleni harcot Krisztus és az Antikrisztus küzdelmeként fogták fel, és úgy gondolták, hogy e két hatalom között lezajló végső ütközetben – amelynek ideje közel van – az Antikrisztus vereséget szenved, és új korszak köszönt be, amikor Krisztus visszatér, hogy ő kormányozzon a földön.¹³² E millenáris várakozás számos prédikációban megjelent, és Vilmos trónra kerülését az alattvalók a protestáns ügy előmozdításának, egy új, dicsőséges kor kezdeteként értékelték.¹³³

A koronázási prédikációban Burnet szembesíti az újdonsült uralkodókat, hogy a nép tőlük várja életének és zavaros napjainak dicsőséges jobbrafordulását és régi vágya beteljesedését, az új korszak beköszöntét.¹³⁴ Isten városának, az új Jeruzsálem eljövételének megvalósulásáról beszél Burnet, amikor az istenfélő uralkodó őszinte kormányzásáról tesz említést. Ha azt látjuk, hogy a királyok térdre borulnak a királyok királya előtt és felajánlják koronáikat annak, akik által uralkodnak, akkor közelinek gondolhatjuk az új korszak eljövételét.¹³⁵ E szöveges leírás I. Károly *Eikon Basilike* (Királyi képmás, London, 1649) című írásának címlapján látható képi ábrázolásra vezethető vissza. A megjelenés évében 36 ki-

129 Uo. 13. „...the true Notion of ruling in the fear of the Lord, is when Princes make that Religion which God has revealed, the chief mark and measure of their whole Government: When the encouraging and promoting of a vigorous Piety, and the maintaining of True Religion, by ways and Means suitable to it, is the chief design of their Rule: When Impiety and vice are punished, and error is repressed, but without the ruine of such as are involved in it: When the decency of the Worship of God is kept up, without adulterating it with Superstition: When Order is carried on in the Church of God, without Tyranny: And above all, when Princes are in their own deportment, Examples of the Fear of God, but without Affectation? and when it is visible that they honour those that fear the Lord, and that vile men are despised by them, Psal.5.4 then do they truly Rule in the Fear of God.”

130 Tony Claydon: William III and the Godly Revolution. Cambridge University Press, Cambridge, 2004. 63.

131 Coward, B.: i. m. 82.

132 Uo. 82.

133 Rose Craig: England in the 1690s: Revolution, Religion and War. Blackwell, Oxford, 1999. 262.

134 Burnet, G.: Coronation Sermon i. m. 16. „It is from you that we expect the Glorious Reverse of all cloudy days. You have been hitherto our Hope and our Desire: You must now become our Glory and Crown of rejoicing, (...). It is in Your Persons, and under Your Reign, that we hope to see an opening to a Glorious Scene, which seems approaching.”

135 Uo. 13. „When we see Kings become thus truly Christian Philosophers, then we may expect to see the City of God, the New Jerusalem, quickly come down from Heaven to settle among us; and if we may look for a glorious Thousand Years of Earth, we may reckon that it is not far from us, when we see Kings fall down before him that is the King of Kings and offer up their Crowns to him by whom they Reign.” Ihalainen, P.: i. m. 100.

adást megérő mű I. Károlyt Krisztusként ábrázolja, aki tekintetét az égbe emelve, az örök és szent mennyei korona elnyerésének reményében lemond a ragyogó és nehéz királyi koronáról, mely a földre hull, és kezében a mártíromságot jelentő töviskoszorút tartja, mely keserű szenvedések vállalását jelenti, ám könnyebb tehernek bizonyul a királyi korona viselésénél.¹³⁶

A prédikációhoz visszatérve, a királyoknak egy különleges kiváltságáról olvashatunk, amellyel valójában csak igen kevesen hajlandóak élni: ez pedig a világ átalakításának lehetősége, mégpedig nem muskéták, véres törvények és kegyetlen rendeletek, hanem az igaz vallás és a jó élet példája által, véli Burnet.¹³⁷ A példakon keresztül történő tanítás hatékonyságának ismerete és népszerűsége a klasszikus antikvitás korára nyúlik vissza, amely módszert a középkorban és a kora újkorban is eredményesen alkalmazták nemcsak a vallási, de a politikai életben is.¹³⁸ Egy római költőnek tulajdonított mondás lényegretörően összegzi az uralkodónak az alattvalói számára nyújtandó példaadás kötelezettségét: „A király példája alapján épül fel a világ” (*Componitur orbis regis ad exemplum*).¹³⁹ A görög és a római oktatásban, nevelésben kiemelt jelentőséget tulajdonítottak a példák (*paradeigma*, *exemplum*) szerepének, mivel az erények elsajátításában a szabályok (*praecepta*) megtanulásának nehezebb és több idővel járó módszere mellett ez könnyebb, rövidebb ideig tartó és hatékonyabb eljárásnak bizonyult.¹⁴⁰ A királyok tehát mintegy modellként szolgálnak alattvalóik számára, ezért úgy kell viselkedniük, miként azt népüktől is elvárják.¹⁴¹

E példaadási „kötelezettség” motívuma a középkorban és a kora újkorban szinte minden fejedelmi és királytükörben megjelent, Európa összes királyi udvarában ismerték,¹⁴² mely erősítette a Platónnak tulajdonított mondás érvényét, mi-

136 http://en.wikipedia.org/wiki/Eikon_Basilike. A hozzáférés ideje: 2011 májusa. A címlap verses leírása latin és angol nyelven a <http://emblem.libraries.psu.edu/home.htm> oldalon olvasható (a hozzáférés ideje: 2011 májusa), magyarul a következőképpen hangzik: „Bár kínok súlya gyötör, mint a leterhelt pálma, még magasabba emelkedem. És mint a mozdulatlan szikla, nem törődöm a féktelen széllal és a szilaj hullámokkal, így diadalmaskodom, és még fényesebben ragyogok a szomorú szenvedés sötét éjszakáján. Ama ragyogó koronát, melynek viselése terhes, borzongva elvetem. Örömmel fogadom el a töviskoronát, mert bár tüskéi hegyesek, a viselésével járó szenvedést mégis könnyű viselnem. Ama mennyei korona már az enyém, melyet az isteni hit tekintetével szemlélek. Elvetem a hiábavaló dolgokat, és a dicsőséget választom, a kegyelem igazi jutalmát.” A szerző fordítása.

137 A fejedelemnek hatásos példájáról ír Szepsi Korotz is a Basilikon Doron szövegének fordításában: „Mert az embereknek ilyen természetek szokott lenni, hogy az majmoknak szokások szerint, az fejedelmeknek erkölcsökhöz és magokviseléséhez szokták szabni önnönmagokat...” *Szepsi Korotz Gy.*: i. m. 58. Pataki Füsüs Jánosnál szintén olvashatunk az előljárók példamutatásának fontosságáról: „Noha egyenlőképpen kívántatik ez szent életnek követése; mindazonáltal ítélem, hogy kiváltképpen az királyoktól, fejedelmektől és egyéb uralkodóktól, kiknek életek örökké való regulájok az alattok lévő népeknek és jobbágyoknak; [...]. Mert az uralkodóknak példájok az községre le szokott származni.” *Pataki Füsüs J.*: i. m. 70–71.

138 *Allan Ellenius*: Introduction: Visual Representation of the State as Propaganda and Legitimation. In: *Iconography, Propaganda, and Legitimation* i. m. 1–8., 4.

139 *Johannesson, K.*: i. m. 12.

140 Uo. 13.

141 Uo. 16.

142 Az egyes példákat ld. uo. 18–36.

szerint „Amilyenek az államban, a politikai közösségben a vezetők, olyanok szoktak lenni az állampolgárok.” (*Quales in republica principes sunt, tales reliqui solent esse cives.*)¹⁴³ Az uralkodónak tehát nagyfokú személyes felelőssége volt abban, hogy utódait és alattvalóit megfelelően nevelje, ezt pedig úgy tehetette leghatékonyabban, ha maga mutatott nekik követendő mintát és élő példaként járt előttük.¹⁴⁴ A prédikációban maga Burnet is tanúságot tesz ezen elmélet ismeretéről, amikor a királyról mint alattvalói mintaképéről beszél. A királyok példamutatásának oly erős a hatékonysága, hogy kevesen tudnak ellenállni a példának, és senki sem fogja színlelni, hogy így tesz.¹⁴⁵ Ha a szilárd erkölcs és az őszinte vallásosság megfelelő arányban és jól van vegyítve, valamint ha az uralkodók igazságosak és félik Istent, magukat és népüket pedig e mértékek szerint kormányozzák, akkor e kormányzat alattvalói valódi boldogságra lelhetnek.¹⁴⁶ Az effajta uralom alatt a felemelkedés biztos útja az igazi érdemeken keresztül vezet, s bár hosszú ideig tart, és a becsületes szorgalom nehézkes útja vezet ide, a hízélgés és alkalmatlankodás rövidebb útját választók nem juthatnak tekintélyes pozíciókba.¹⁴⁷

A prédikáció végéhez közeledve a Római Birodalom császárkori történetéből emel ki ellentétes példákat a szónok. Amint azt fentebb említettem, a példák használata a korban elfogadott pedagógiai és hatékony tanulási módszernek számított, ez lehet az oka annak, hogy Burnet is szívesen alkalmazta, és ettől remélte, hogy kortársai a negatív hasonlattól elrettennek, a pozitív példához pedig vonzódnak majd. Tiberius, Caligula, Nero és Domitianus szörnyű uralmával Tacitus, Plutarkhosz, Epiktétosz és Marcus Aurelius dicső napjait állítja szembe a szónok. A Római Birodalom két igen eltérő jellegű korszakai ezek: előbbit az uralkodók kicsapongó és élvhajhász élete, kémek alkalmazása, összeesküvések szervezése, a pompa és a pazarlás jellemzi, míg utóbbi a józanság, a mértékletesség, az egyszerű életmód, az igazságosság, az erényes élet és a filozófia megbecsülésével írható le.¹⁴⁸

A birodalom bukását a léhaság és a fényűzés is előidézte, mivel a rómaiak harcias szelleme elveszítette erejét, az udvar a játékokkal és szórakozással volt elfoglalva, nem törődve az erényes élettel. Egy végzetes forradalom azonban felébresztette őket tespedtségükből, s a birodalom új arcot nyert az említett személyek idején, amikor helyreállt a rómaiak ősi tudománya és megszokott hősiessége, bi-

143 Uo. 16., 18–19.

144 Uo. 21.

145 Burnet, G.: Coronation Sermon i. m. 13. „Kings have one Prerogative which few of them are indeed willing to use much, and this is, the Converting the World, not by Dragoons, Sanguinary Laws, or Cruel Edicts; but by Examples of true Religion, and good Life. Kings Examples have an Efficacy which few can resist, and none will affect to do it.”

146 Uo. 13–14. „But when there is a solid Morality and genuine Piety, well tempered and mixed together, and the Princes are both Just and Fearing God, and that they govern Themselves and their People by those measures, then we must acknowledge that not only the Figures which are here made use of, tho with never so much Beauty, but all that the Richest Fancy can invent, come far short of setting forth the Happiness of being under such a Government.”

147 Uo. 14. „When true Merit is the sure way to high Dignities, then Men will take to the long, tho slow Method of honest Industry, instead of the shorter way of Flattery and Importunity.”

148 Uo. 15.

rodalmuk visszanyerte régi fényét és elvesztett tekintélyét, s újra ők váltak az erényes élet példaképeivé.¹⁴⁹ E hasonlat két összetevője közül a negatív oldal megfeleltethető II. Jakab uralkodásának napjaival,¹⁵⁰ pozitív oldala pedig a népnek a jövőbe vetett reményével, vagyis Vilmostal és Máriával szemben támasztott elvárásainak, akiktől a korábban említett dicsőséges korszak eljövételét várják.

A prédikáció végén számos jókívánsággal halmozza el az új uralkodópárt a szónok. Hosszú életet, illetve dicsőséges utódlást kíván nekik; majd mintegy kérešként fogalmazza meg, hogy legyenek az egyház támogatói és annak minden eltségének megfélemlítői. Kívánja számukra, hogy engedelmes alattvalóknak, bölcs tanácsadóknak és hithű szövetségeseknek örvendezhessenek mindenkor; flottájuk legyen sikeres, hadseregük pedig győzelmes.¹⁵¹ Bár rögtön hozzát teszi Burnet: ne legyen szükség arra a közeljövőben, hogy ezek közül bármelyiket is be kelljen vetni. Kívánja, hogy tartós és igazságos béke honoljon bel- és külföldön egyaránt, és ne zavarják meg Európa nyugalmát azok, akik oly gyakran figyelmen kívül hagyták a szövetségi szerződést és ellenségeskedést szítottak.¹⁵²

A szónoklat zárásaként olvashatjuk, hogy „a fenti áldások és a mennyei korona elnyerése érdekében az egész nemzet egybehangozóan és lángoló szívvel mondja: Isten óvja Vilmos királyt és Mária királynőt”.¹⁵³

Összegzés

A prédikáció bemutatásán keresztül megismertük a 17. század emberének a politikáról és a jó kormányzatról, valamint az uralkodóról vallott felfogását. Az Öszövetség könyveiből vett idézetek gyakori használata pedig, amint arra Ihalainen is rámutatott, konkrét példa esetén is igazolást nyert, bizonyítottá vált tehát az angol népnek Istennel való különleges kapcsolata. E szónoklat felfogható egyfajta királytükörként, amely sűrítve tartalmaz számos korábban is létező elvet, és bár nem ál-

149 Uo. 15–16.

150 Vö. Stephen B. Baxter: William III as Hercules: the political implications of court culture. In: The Revolution of 1688–1689 i. m. 95–106., 102.

151 Burnet, G.: Coronation Sermon i. m. 16. „*May You Reign long in your Persons, and much longer in a glorious posterity. May You be long Support of the Church of God, and the Terrour of all its Enemies. May you be ever happy in obedient Subjects, in wise Counsellours, and faithful Allies: May your Fleets be prosperous, and your Armies Victorious.*”

152 Uo. 16. „*But may You soon have cause to use neither; by settling both at Home and Abroad, a firm and just Peace, and by securing the Quiet of Europe from those who have so often, with so little regard to the Faith of Treaties, and now at last beyond all former Examples, disturbed it.*” A 17. századtól Európa fogalmának használata egyre inkább előtérbe került az összetartozás újfajta eszméjének kifejeződéseként, mely szerepet addig a kereszténységre mint közös eszmei keretre való hivatkozás töltött be. Vö.: Denys Hay: Europe: The Emergence of an Idea. Edinburgh University Press, Edinburgh, 1957; Sashalmi Endre: Az identitástudat főbb elemei a XII–XVIII. századi Európában. Valóság 41. (1998) 7. sz. 14–20.

153 Burnet, G.: Coronation Sermon i. m. 16. „*In order to obtaining all these Blessings, and in Conclusion a sure, to a late admittance to the Kingdom Above, where you shall exchange these Crowns with a more lasting, as well as a more glorious One, may not only this Auditory, but the whole Nation join with united Voices, and inflamed Hearts, in saying God Save King William and Queen Mary.*”

lítja szembe nyíltan II. Jakab uralmát az „ideális állapottal”, az erre való utalások egyértelműek. Burnet egy olyan protestáns uralkodónak rajzolja meg Vilmost, aki bel- és külföldön egyaránt kész harcolni annak érdekében, hogy előmozdítsa az angol nemzet boldogságát és dicsőségét.¹⁵⁴

A korszakban gyakran előfordult, hogy egy-egy uralkodót Herculesként ábrázoltak, és erre III. Vilmos esetében is láthatunk példát. De vajon mi a magyarázata annak, hogy az antikvitás korából felélesztett istenalakkal ábrázolták az Orániai-ház uralkodóját? A 15–18. század között Hercules volt a leggyakrabban ábrázolt alak, előfordulása pedig ott volt különösen jelentős, ahol az uralkodó vagy az ország különleges kapcsolatban állt e félistennel, esetleg a király tőle származtatta dinasztiáját.¹⁵⁵ Az uralkodó Herculesként való ábrázolásának elsődleges szándéka az lehetett, hogy katonai erejét és erényes életét hangsúlyozzák.¹⁵⁶ Az Orániai Vilmos és Hercules közötti kapcsolat felfejtésekor nem szabad elfelejtenünk arról, hogy Vilmos a francia királynak, IV. (Bourbon) Henriknek volt a dédunokája, és e francia királyi család éppen Hercules személyével szimbolizálta hatalmát.¹⁵⁷ Vilmos önmagát (egy) Herculesnek tekintette, aki azért harcol, hogy megvédje a kereszténységet a gonosz hatalmas erőitől, melyet XIV. Lajos testesített meg.

Hercules ugyanis a keresztények erejét és bátorságát, valamint a harcos katonát szimbolizálta, akinek sikere békét hoz és birodalmat teremt.¹⁵⁸ Marstól eltérően Hercules nem ábrázolták a vad háborúskodás kifejezőjeként, hanem ő az igazságos és megfontolt harc képviselője volt, aki a lázadás és az eretnokség ellen küzd.¹⁵⁹ Az egyház és az állam védelmezőjét, a későbbi Hercules néha az Ézsaiás (Izajás) próféta által írt sorok (Ézs 11, 5–6.)¹⁶⁰ kíséretében a Messiással is azonosították, előrevetítve a boldog kor eljövételét, mely egyben a már említett millenniumi várakozásokkal is összefüggésbe hozható.¹⁶¹ Annak tehát, hogy a korszakban Herculesként ábrázolták Orániai Vilmost, egyrészt a francia királyi családdal való rokonság hangsúlyozása, másrészt az volt az oka, hogy az egyház és az állam védelmezőjeként tekintettek rá, aki az összes erénnyel rendelkezik, és győzelemre vezeteti hadseregét a legitim kormányzat megvédése és az egyház helyreállításának érdekében.¹⁶²

154 *Ihalainen, P.*: i. m. 335.

155 *Friedrich Polleroß*: From the Exemplum Virtutis to the Apotheosis: Hercules as an Identification Figure in Portraiture: An Example of the Adoption of Classical Forms of Representation. In: *Iconography, Propaganda, and Legitimation* i. m. 37–62., 37.

156 Uo. 37.

157 *Baxter, S. B.*: i. m. 97.

158 Uo. 97.; Az antikvitásban Herculesre a hősi erény megtestesítőjeként gondoltak, Ripa szerint azonban személyéhez újabb kvalitások társultak a nagylelkűség (*generosity*), az akarat szilárdsága (*strength of mind*) és az értelem ereje (*power of reason*) formájában. *Polleroß, F.*: i. m. 38.

159 *Polleroß, F.*: i. m. 38.; Európai uralkodók, például I. Lipót, XIV. Lajos, III. Sobieski János Herculesként való ábrázolására ld. bővebben: Uo. 38–62.

160 „Igazság lesz derekának öve, csípőjének öve pedig a hűség. Akkor majd a farkas a bárányal lakik, a párduc a gödölyével hever, a borjú, az oroslán és a hízott marha együtt lesznek és kishű tereleti őket.”

161 *Baxter, S. B.*: i. m. 97.

162 Uo. 97., 100.

Egy 1690 októberében megjelent ábrázoláson Vilmos páncélba öltözve látható, jobbában karddal, baljában egy nyitott könyvvel (véltetően a Szentírással), lába alatt egy, a katolikus egyházat jelképező nőalak fekszik. Az *Anglia nyugtalanságának okait* (puskaporos összeesküvés, a katolikusok és jezsuiták befolyásának erősödése stb.) ábrázoló kép első kiadásának (1658) középpontjában még Oliver Cromwell állt, az említett későbbi kiadásban pedig csak Vilmos és Mária személye jelenik meg újdonságként. A Cromwellt ábrázoló képnek azon a helyén, ahol a későbbi adaptáción Mária látható, egy nap és egy hold kapott helyet. Megjegyzendő azonban, hogy amint azt a *Bill of Rights*-ban is rögzítették, a két uralkodó közül Vilmos rendelkezik jelentősebb hatalommal, ezt pedig e képes ábrázolásról is egyértelműen felismerhetjük, mivel a kép középpontjában Vilmos áll, Mária pedig csak kisebb alakban látható. Cromwell katonai hatalmát és a dicsőséges forradalom központi alakjának legitim voltát igazolja, hogy mindkét személyre kiárad az isteni gondviselés, amely egyúttal az ellenségtől és a pápaságtól való megszabadulást igazolja, és a kép többi részével együttesen előrevetíti a békés, boldogabb korszak eljövételét.¹⁶³ A Cromwell és Vilmos feje felett egyaránt megjelenő, csőrében olajágot tartó galamb vélhetően a Szentlélek kegyelmének közvetítésére és a kiegyensúlyozott, békés, új korszak beköszöntére utal.¹⁶⁴

A prédikáció elemzése során megerősítést nyert a korábban már Ihalainen által is igazolt feltevés, hogy az egyházi szónoklatok igen gyakran politikaelméleti jellegű gondolatokat is tartalmaztak, bár ezt a prédikációt ő maga nem elemezte behatóan. A szónok részletesen kifejtette, hogy miért van szükség kormányzatra, milyennek kell lennie a jó kormányzatnak és a megfelelő uralkodónak, az összehasonlítás módszerének alkalmazása és a példák felsorakoztatása által pedig a korban szokásos módon a megértés megkönnyítését segítette. Bár nem politikaelméleti munkának íródott eredetileg, közvetve különböző legitimációs elvek és politikai eszmék is felismerhetők a szónoklatban, a koronázási eskü szövegének megváltozásában pedig megragadható az „új” monarchia protestáns jellege.¹⁶⁵ A millenáris várakozás légkörében Vilmos trónra kerülését egy új korszak kezdeteként értelmezték az alattvalók, akít a gondviselő Isten küldött a protestáns nép szabadulására. Bár Burnet a szónoklatában egyetlen alkalommal sem tett említést név szerint II. Jakab személyéről, a tetteire vonatkozó megjegyzések, utalások, illetve az analógiák használata alapján egyértelműen felismerhető, hogy hasonló magatartást, amelyet ő tanúsított, és afféle kormányzati politikát, amelyet ő követett, nem remélnek jövőbeni uralkodóiktól az angolszász alattvalók.

163 A mű eredeti címe: *Embleme of Englands Distractions: As also of her attained and further expected Freedome and Happiness*, 1658. A képi ábrázolásokat és leírásukat ld. részletesen: *Craig, R.*: i. m. 258–262.

164 Az özönvíz után Noé bárkájából kiesezett galamb olajággal a csőrében tért vissza, mely jelezte a víz lepadását és az új élet kezdetét. Vö. 1Móz 8, 8–11.

165 Ld. korábban a koronázási eskü szövegében foganatosított változásokat, mely az egyház fenntartása helyett immár a törvény által alapított, protestáns egyház megőrzésére vonatkozott.

